

1. מבוא כללי

א. ההתפתחויות העיקריות בסקטור העסקי¹

התוצר העסקי גדל בשנת 1986 בכ"4 אחוזים. זוהי תוצאה של עלייה ניכרת בביקושים, מחיר גיסא, ומגבלות מצד ההיצע מאידך — בעקבות הפעלתה של תכנית הייצוב. (ראה גם לוח ו'-1). התוצר לנפש בסקטור העסקי גדל השנה בכ"2 אחוזים — שיעור גבוההיחסית, לאחר הקיפאון ששרר בשנה הקודמת, והצמיחה האפסית שאפיינה סקטור זה מאז תחילת העשור. האצה קלה היתה גם בפריזון הכולל, ושני גורמי הייצור העיקריים, הון ועבודה, גדלו בשיעורים של כשני אחוזים.

גורמים רבים — מהם ארוכי טווח, המעכבים כבר שנים רבות את הצמיחה בסקטור העסקי, ומהם קצרי טווח, מיוחדים לשנה-שנתיים האחרונות — פעלו להאטת גידולו של התוצר ב"1986. מעניין שדווקא האטת האינפלציה עומדת מאחוריהם של חלק מהגורמים שערכו את הצמיחה בשנים 1985 ו"1986.

בין הגורמים קצרי הטווח יש לציין את עלייתו החריפה של השכר הריאלי בסקטור זה ואת הירידה המשתמעת ממנה ברווחיות הכוללת של הייצור ושל היצוא. עליית המסים בשנה האחרונה פעלה באותו כיוון — להפחתת התמורה להון ושיעור תשואתו. ירידה של הרווחיות יכולה לפגוע לא רק בייצור, אלא גם בהשקעות, וזאת על רקע מגמה של צמצום בגידול תשומת ההון בשלוש השנים האחרונות. ייתכן, כי בשנה האחרונה הושפע התוצר גם מאי-הוודאות, שעדיין שררה במשק ומהציפייה לשינויים בביקוח על המחירים וכן לצעדים במסגרת הרפורמות בשוק ההון ובמערכת המסים.

עיקר גידולו של התוצר בשנת 1986 היתה במחציתה השנייה של השנה. מערכת אינדיקטורים ענפיים לשינויים הרבעוניים בתוצר הסקטור העסקי² מצביעה על ירידה במחצית השנייה של 1985, על חזרה לרמה של תחילת 1985 באמצע 1986, ועל התאוששות מהירה בתוצר החל ברביע השלישי של שנה זו. כמה סימנים בתחילת 1987 מעידים על המשך ההתפתחות החיובית ועל האפשרות, כי החלה תפנית במסלול הצמיחה. כדי שזו תהפוך לגידול מהיר ונמשך של התוצר העסקי, יש לטפל בגורמים ארוכי הטווח, המגבילים את צמיחת המשק.

השפעתם של הגורמים האלה הורגשה השנה למרות ההתאוששות. השינוי המבני, המתחולל בתוצר ענפי המשק בשלוש השנים האחרונות (ראה להלן), כרוך מטבעו בפיגורים בהרחבתם של גורמי הייצור, ובמיוחד של מלאי ההון המיועד לייצור אותם מוצרים, שהביקוש להם גדל. אפילו המעבר מאספקת מוצרים ביטחוניים לצה"ל ליצוא של אותם מוצרים, דורש שינוי ההיערכות בייצור ובעיקר בשיווק. כן ייתכן, שהתיישנות הציוד, או הירידה הנמשכת של חלק הציוד החדיש והמשוכלל בכלל מלאי ההון, פוגמת ביעילות ובתפוקה. (חלקו של הציוד שנקנה בחמש השנים האחרונות ירד מ"59 אחוזים מסך ההון ב"1975 ל"49 אחוזים ב"1986). לגבי העבודה יש להזכיר את הקשיחויות המוסדיות בתחום זה, המשתקפות הן

¹ ראה גם פרק ב', "התוצר והביקושים", סעיף "התוצר העסקי".

השינוי בתוצר נמדד כאן מצד ענפי המשק, ולגבי רוב השנים הוא שונה במקצת מזה המתבסס על נתוני החשבונאות הלאומית. בטווח הארוך ההבדלים בין שתי המדידות אינם משמעותיים.

² אומדן רבעוני של התוצר העסקי, לפי ענפי המשק, מוצג בלוח ו'-ג"1. יש לראות אומדן זה כאינדיקטור כללי המצביע על כיווני השינויים בלבד.

במערכת הצמדות מקיפה של השכר בין ענפים, בין פירמות ובין עובדים בעלי מקצועות שונים וכישורים שונים, והן בחוסר ניידות עובדים בין מפעלים ובין ענפים. קשה להפריז בהשפעתו השלילית של גורם זה על התוצר ועל הפריזון בסקטור העסקי.

פירמות קטנות וחדשות — מהן בעלות פוטנציאל של ייצור חדשני ופיתוח מהיר — נתקלו במשך שנים בקשיים חמורים בהשגת אשראי מתאים להשקעות בנכסים קבועים ואפילו במחקר ופיתוח. נוסף על כך הגבילה הממשלה את האפשרות של כל החברות העסקיות לגייס הון בשוק המקומי. בשנת 1986 נקטה הממשלה כמה צעדים לשחרור שוק ההון. בין הצעדים האלה, הפותחים פתח לשינויים בעתיד (ראה גם פרק ח'), נזכיר את הרחבת ההנפקות הפרטיות וכן את המשך חיסולן של "הלוואות הפיתוח" המסובסדות והפרכת התמיכה הגלומה בהן למענק.

לעומת זאת לא נעשה רבות לצמצום המעורבות הממשלתית בסקטור העסקי, הן בדרך של ייצור בידר חברות ממשלתיות, שהן לעתים קרובות לא־יעילות, והן באמצעות תמיכה במפעלים כושלים והצלתם. לא פחתו גם העיכובים הביורוקרטיים של המנגנון הממשלתי באמצעות אישורים, פיקוח, מענקים, אשראי מוכווני וכיוצא באלו. מערכת זו של "סיוע" להון, לעומת מסים על העבודה, לא רק גרמת להפסדי תוצר, בעוותה את הקצאת המקורות, אלא גם מרתיעה משקיעים פרטיים ומעכבת השקעות וצמיחה¹.

לוח ו'-1

אינדיקטורים עיקריים להתפתחות הסקטור העסקי, 1960 עד 1986
(העלייה או הירידה (-) הכמותית, ממוצעים שנתיים, אחוזים)

1986	1985	1984	1983	-1980 1986	-1973 1979	-1966 1972	-1960 1965	
3.7	1.9	0.8	4.7	2.4	3.9	9.2	8.9	התוצר ¹
2.1	0.0	2.4	3.4	1.3	0.8	2.7	4.6	תשומת העבודה ²
2.3	3.1	4.7	3.1	3.4	6.3	7.5	10.4	מלאי ההון ³
-1.3	-8.9	-15.4	26.8	0.8	-0.3	7.5	8.2	ההשקעות
1.5	1.9	-1.6	1.2	1.1	3.1	6.4	4.2	פריזון העבודה ⁴
0.2	3.1	2.2	-0.3	2.1	5.5	4.7	5.6	עתירות ההון ⁵
1.5	0.9	-2.4	1.3	0.5	1.4	5.0	2.5	הפריזון הכולל ⁶
10.7	9.4	17.2	1.1	5.6	7.0			יצוא הסחורות
13.6	18.1	-13.4	-7.4					המימון ⁷
								צריכת אנרגיה
2.9	-3.8	-5.2	2.0	-0.2	3.3			לשימושים סופיים ⁸

(1) תוצר מקומי גולמי במחירי גרמי הייצור.

(2) שעות עבודה בפועל. מקור הנתונים — סקר כוח אדם.

(3) מלאי ההון בתחילת שנה לעומת תחילת השנה הקודמת.

(4) תוצר לשעת עבודה.

(5) הון לשעת עבודה.

(6) תוצר ליחידה משוקללת של הון ועבודה. משקלה הממוצע של העבודה הוא 68 אחוזים.

(7) אשראי לטווח בינוני וארוך (במונחי זרם) כולל חידוש אשראים.

(8) אנרגיה, במונחי שווה ערך טון נפט. הנתונים נסבים על כל המשק ולא רק על הסקטור העסקי.

¹ מחקרים אמפיריים בתעשייה מראים בכירור את העיוותים שנוצרו במשק בעטיין של התמיכות הממשלתיות — ובמיוחד את השפעתן השלילית על התוצר ועל הפריזון. (כך, לדוגמה, נמצא מתאם שלילי, מובהק וגבוה, של -0.88, בין שיעור ההון המסובסד בענף לבין אומדן שיעור הניצולת של ההון.) למותר לתאר את השפעתה המרתיעה של הביורוקרטיה על משקיעים. סקרים, בעיקר לגבי משקיעים פוטנציאליים מחו"ל, מאשרים במפורש קביעה זו.

לוח ו'-2

התוצר המקומי הגולמי, במחירי גורמי הייצור, 1960 עד 1986
(אחוזים)

סך כל הסקטור	מסחר ושירותים	בנייה	חשמל ומים	תחבורה ותקשורת	תעשייה ²	חקלאות ¹	
הרכב הענפי של התוצר, במחירי 1980							
100.0	35.7	18.5	3.5	11.0	21.3	10.0	1960
100.0	29.0	18.3	3.7	12.6	28.4	8.0	1970
100.0	27.9	19.3	3.7	12.5	28.5	8.1	1975
100.0	30.2	14.2	3.9	13.4	29.2	9.1	1980
100.0	31.9	9.7	4.2	14.4	29.9	9.8	1986
העלייה או הירידה (-) בתוצר לפי תקופות משנה							
5.6	5.1	3.1	6.3	6.7	7.0	5.4	1985-1960
8.9	4.6	11.2	10.2	10.3	13.4	6.7	1965-1960
9.2	9.0	8.3	9.1	10.8	10.3	6.4	1972-1966
3.9	4.8	-1.1	5.1	4.9	4.8	5.9	1979-1973
2.4	3.2	-2.4	3.6	3.0	2.6	4.3	1986-1980
העלייה או הירידה (-), שנה לעומת קודמתה							
10.6	7.8	18.0	10.2	13.5	9.5	5.4	1970
12.2	12.5	14.0	9.9	14.7	10.5	10.3	1971
12.1	10.6	16.5	12.0	13.0	11.9	7.2	1972
3.8	3.9	3.7	3.9	4.7	4.5	-0.3	1973
4.4	3.6	2.8	4.2	4.3	5.1	10.1	1974
2.3	0.3	3.8	4.9	-1.6	3.1	8.9	1975
2.9	4.7	-11.5	5.6	6.3	7.6	8.0	1976
2.2	3.2	-13.6	5.6	8.7	5.2	8.0	1977
6.5	11.7	0.3	6.3	6.6	5.0	4.9	1978
5.4	6.6	8.6	5.2	5.9	3.4	2.4	1979
-0.8	-1.6	3.8	-0.8	-3.9	-2.3	5.2	1980
4.2	4.9	1.4	5.7	5.5	2.3	10.0	1981
2.7	5.4	-1.4	4.2	-0.2	0.3	11.0	1982
4.7	6.7	-0.8	3.7	7.9	4.0	3.6	1983
0.8	-2.4	-7.8	2.7	7.7	5.4	-1.4	1984
1.9	2.4	-5.3	4.0	0.1	3.9	4.7	1985
3.7	7.1	-6.1	5.6	4.8	4.8	-2.0	1986

(1) שיעורי שינוי שנתיים בתוצר החקלאות מתייחסים לשנים קלנדריות, ואילו בסעיף החקלאות להלן הניתוח מתבסס על נתונים לשנים חקלאיות (אוקטובר-ספטמבר).

(2) שיעורי השינוי בתוצר התעשייתי בלוח זה שונים במקצת מהשינויים המקבילים בלוח ו'-10 להלן. בלוח זה כולל התוצר התעשייתי אומדן של התוצר בענף היהלומים, המבוסס על יצוא היהלומים.

חלק מהתשתית הררושה לייצור אינה מתפתחת בקצב מהיר די הצורך (ראה פרק ב' סעיף ההשקעות), ובתחומים ככבישים, תקשורת וחינוך מקצועי עלול היעדרה להוות צוואר בקבוק בייצור לתקופות ממושכות¹. הפתרון בדרך כלל אינו בידי הסקטור העסקי; זהו מתפקידיו המרכזיים של הסקטור הציבורי. אולם בשיקולי התקציב של הממשלה אין מביאים בחשבון במידה מספקת תשואות אלטרנטיביות של השקעות ציבוריות שונות ויעילות ייצור, גורמים שהצמיחה תלויה בהם.

לסיכום, ייתכן שגם אם התנאים ההכרחיים לצמיחה בסקטור העסקי יתקיימו — היציבות במשק תתבסס, האינפלציה תרד לרמה חד־ספרתית והתערבות הממשלה בשוק ההון תצטמצם משמעותית — גם אז יהיה צורך לחסל את מערכת התמריצים וההגבלות המוסדיות, כדי לדרבן את התהליך של השקעות וצמיחה מהירה ונמשכת. רפורמה רצויה כזאת יכולה לכלול צעדים שיאפשרו הרחבה של האשראי, שהסקטור העסקי יכול לקבל בשוק המקומי ובשוק הבינלאומי (שבו הריבית עתה נמוכה יחסית), ביצוע שינויים ניכרים במבנה המיסוי הישיר והמיסוי העקיף וברמותיהם, העברת פעילות ממשלתית לסקטור העסקי והרחבה משמעותית של התשתית.

ב. ענפי המשק ב־1986 ושינויים מבניים

בשלושה ענפים היתה עלייתו של התוצר בשנת 1986 גבוהה מן הממוצע בסקטור העסקי כולו — במסחר ושירותים, בתקשורת ובתעשייה. עליית משקלה של התעשייה בתוצר העסקי נמשכת כבר שלוש שנים, ומשקפת, כנראה, שינוי מבני הדרגתי ואיטי. הקווים האופייניים העיקריים לתהליך זה של תיעוש הם עלייה נמשכת של משקל היצוא ומשקל ענפים עתירי יצוא, כיהלומים וענפי המוצרים הביטחוניים. עליית התוצר התעשייתי בשלוש השנים האחרונות היתה מלווה בגידול מה של הפריזן בהשוואה לתקופה קודמת. (ראה לוחות ו'–2, ו'–3.)

מהצד השני של ממוצע הסקטור העסקי נמצאים ענפי הבנייה והחקלאות: בראשון נמשכה ב־1986 ירידת התוצר, וזאת בכ־6 אחוזים, ברומה לשיעור ירידתו השנתי מאז 1984. משקלה של הבנייה ירד אפוא לשיעור נמוך ביותר — פחות מ־10 אחוזים מכלל התוצר בסקטור (לעומת כ־14 אחוזים ב־1980 ו־19 אחוזים ב־1975). התפתחות זו היא תולדה של כמה גורמים, ובראשם האטת גידול האוכלוסייה (במיוחד בקבוצת הגילים 20 עד 29, שגודלה קובע את עיקר הביקוש לדיור) ומדיניות הממשלה, שצמצמה בהשקעות תשתית עתירות בנייה, בבנייה הביטחונית ובבנייה הציבורית למגורים. כתוצאה מכך, ומהריבית הגבוהה בשנים האחרונות, התעוררו קשיים כספיים בחלק מן החברות הגדולות, והתרכבו מקרי פשיטות הרגל בקרב הקבלנים. גם בחקלאות ירד התוצר בשנה האחרונה, לעומת הממוצע של שלוש השנים האחרונות, ירידה משמעותית. נוסף על ההשפעות הישירות של תנאי הטבע (שלוש שנים שחונות רצופות), פעלו כאן גורמים חיצוניים כירידת מחירי הכותנה בעולם, והשלכות של המשבר הבסיסי בתחום האשראי ומימונו בסקטור הכפרי. נראה כי בחקלאות, כמו בבנייה, ניכרות היטב השפעותיה של הריבית הריאלית הגבוהה בשלוש השנים האחרונות, שכן שני ענפים אלו עתירים בהלוואות — הראשון בגלל התנודתיות והסרוגיות ביבולים, והשני בגלל אורך תקופת הבנייה. יש לזכור, כי בתנאים אלו, אי החזרת חובות יוצרת הצטברות מהירה של חובות נוספים.

לאחר הירידה, יוצאת הרופן, בתוצר של ענפי המסחר והשירותים בשנת 1984, עלה התוצר בענפים אלו בשנתיים האחרונות בכ־2 אחוזים ב־1985 וכ־7 אחוזים בשנה האחרונה. (ראה לוח ו'–4.) הפעילות בענף המסחר (הקמעוני והסיטוני) קשורה במידה רבה להתפתחויות בצריכה הפרטית: בשנים 1984 ו־1985 שרר מיתון בתוצר ובתעסוקה בענף זה, ואילו בשנת 1986, שבה גדלו הצריכה הפרטית והיבוא במידה ניכרת, עלה התוצר עלייה תלולה, ומספר המועסקים אף עבר את הרמה של 1983.

* לכך יש עדויות של יצרנים רבים.

לוח ו' - 3

פריון העבודה והפריון הכולל בענפי המשק בסקטור העסקי, 1960 עד 1986
(העלייה או הירידה (-), ממוצעים שנתיים, אחוזים)

-1984	-1980	-1973	-1966	-1960	
1986	1983	1979	1972	1965	
פריון העבודה — התוצר לשעת עבודה					
-2.8	8.8	8.0	8.6	8.2	חקלאות
1.7	1.6	3.2	6.6	6.3	תעשייה
4.2	2.4	5.2	7.0	3.5	תחבורה ותקשורת
3.4	0.6	1.6	9.5	10.2	חשמל ומים
0.3	-1.4	-0.3	2.9	3.5	בנייה
-0.6	0.6	3.0	6.2	-0.2	מסחר ושירותים
0.6	1.5	3.1	6.4	4.2	סך כל הסקטור העסקי
הפריון הכולל — התוצר ליחידה משוקללת של הון-עבודה					
-2.5	7.3	5.7	6.6	5.6	חקלאות
1.1	-0.3	1.1	6.0	6.1	תעשייה
3.5	1.8	3.2	4.7	0.9	תחבורה ותקשורת
2.1	-1.2	0.4	6.7	5.3	חשמל ומים
-0.2	-1.5	-1.1	3.0	2.5	בנייה
-1.5	0.2	1.4	4.1	-3.6	מסחר ושירותים
0.0	0.8	1.4	5.0	2.5	סך כל הסקטור העסקי

בשירותי אוכל והארוחה ב־1986 בלט גידול תמוה של מספר המועסקים (כ־11 אחוזים), על רקע הירידה הניכרת בתיירות הנכנסת והצמצום הכללי במספר הלינות בבתי המלון. ייתכן שגידול מספרם של המועסקים נבע מציפייה להרחבת הפעילות בענף בשנת 1987, כפי שאכן משתקף בנתונים הראשונים על התיירות בשנה זו. כן מושפע הגידול מהעלייה בצריכה של שירותי אוכל ומשקה של ישראלים.

בשנים האחרונות ניכרת מגמת האטה בגידול מספר המועסקים ובתוצר של השירותים העסקיים והמשפטיים, תוך כדי ירידת משקלם בסך התוצר בענף. ייתכן שהאטה זו, שבאה לאחר גידול רב באמצע שנות השבעים ובתחילת שנות השמונים, נובעת מהאטת הפעילות העסקית במשק כולו, ומושפעת גם מסיום תקופת קליטה מהירה של מחשבים בסקטור העסקי. בבנקים המסחריים והייעודיים חזרה התעסוקה לרמה של שנת 1980, לאחר שלוש שנים רצופות של ירידה במספר המועסקים. את הירידה המתמשכת במספר המועסקים ניתן לייחס לכמה גורמים: תהליך ההתייעלות בעקבות משבר מניות הבנקים, האטת האינפלציה, שהביאה לירידה בכיקוש לשירותים פיננסיים, ואולי גם התעצמות תהליך האוטומציה בבנקים. נראה כי התהליך עדיין בעיצומו, ונדרש צמצום נוסף וניכר של גורמי הייצור בענף, עד שהשפעתם של גורמים אלו תמוצה.

לוח ו' 4

אינדיקטורים להתפתחות ענפי המסחר והשירותים, 1977 עד 1986

מועסקים						תוצר'						
שיעור גידול כמותי				התחלקות		שיעור גידול כמותי				התחלקות		
		ממוצע -1983	ממוצע -1977					ממוצע -1983	ממוצע -1977			
1986	1985	1986	1982	1986	² 1977/78	1986	1985	1986	1982	1986	² 1977/78	
4.8	-1.1	2.7	1.9	29	31	9.2	3.4	4.3	5.5	38	36	מסחר קמעוני וסיטוני
10.8	2.6	6.3	2.1	11	10	-0.3	6.2	5.1	1.8	5	7	שירותי אוכל והארוחה
3.9	5.7	6.9	6.4	19	16	3.7	0.5	2.8	4.2	11	12	שירותים עסקיים ומשפטיים
0.3	-2.1	0.6	8.2	15	14					30	29	שירותים פיננסיים
³ (-5.2)	³ (-5.3)	³ (-2.6)	³ (7.1)	12	10	6.2	-2.4	-1.3	10.5	25	23	בנקים
..	..	..	..	(3)	4	0.6	2.5	1.4	5.1	5	6	ביטוח
0.3	9.2	3.5	1.1	17	19	7.4	1.2	2.4	2.7	8	9	שירותים אישיים
2.9	-2.1	3.5	2.9	4	5	6.1	-0.2	3.6	4.6	3	3	מוסכים לכלי רכב
..	..	..	..	5	5	13.0	2.2	4.2	4.3	5	4	שירותי חינוך ובריאות עסקיים
3.2	1.7	3.5	3.4	100	100	6.9	2.3	3.3	4.9	100	100	סך כל המסחר והשירותים העסקיים

(1) התחלקות התוצר לשנת 1986, וכן שיעורי הגידול מבוססים על אומדן התוצר הנובע מהשימושים במשק, לפי לוח תשומות הפוקה לשנת 1977/78 — כלומר, בהנחה של מבנה ייצור קבוע.

(2) מבוסס על סקר מסחר ושירותים שנערך לשנה זו בידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. סקר רומה נערך לשנת 1982/83, ותוצאותיו תואמות להתפתחויות במבנה הענפי הנראות בלוח.

(3) בנקים מסחריים וייצוריים בלבד, לא כולל עסקים פיננסיים אחרים הכלולים בענף. משקל המועסקים בבנקים המסחריים והייצוריים הוא כ-50 אחוזים מסך המועסקים בשירותים הפיננסיים (בנקים וביטוח). הנתונים הם מתוך הסטטיסטיקה של מערכת הבנקאות בישראל, הפיקוח על הבנקים, בנק ישראל, בניגוד ליתר הנתונים על התעסוקה, הלקוחים מתוך סקרי כוח אדם.

לוח ו'-נ'-1

אינדקסורים להתפתחות התוצר הריאלי בסקטור העסקי לפי רבעי שנה, 1985 ו-1986
(מדדים, 1985 = 100)

	1986				1985				המשקל (באחוזים מהתוצר)	
	IV	III	II	I	IV	III	II	I		
1.										החקלאות
	102	100	103	102	106	109	106	100	10	תשומת העבודה
2.										התעשייה
	107	105	99	100	98	97	101	100	30	מדר הייצור התעשייתי
3.										הבנייה
										ממצע התחלה וגמר
	84	72	75	77	78	75	93	100	7	(אלפי מ"ר)
	95	104	98	97	97	94	96	100	4	שיווק מלט
4.										התחבורה והתקשורת
	95	89	84	100	91	87	88	100	14	תשומת העבודה
5.										חשמל ומים
	109	107	102	100	102	101	103	100	4	ייצור חשמל (קוט"ש)
										מסחר ושירותים
6.										המסחר הקמעונאי
	128	126	124	117	107	97	101	100	14	המאורגן
	97	83	71	94	103	96	102	100	3	מספר התיירים
8.										תשומת העבודה בשירותים
	96	100	92	99	98	85	97	100	9	הפיננסיים והעסקיים
9.										תשומת עבודה בשירותים
	93	101	97	95	94	96	100	100	5	אישיים ואחרים
	104	102	98	100	98	94	99	100	100	סך כל הסקטור העסקי

1) מדדים מנכ"ס עונתיים, פרט לתחבורה ותקשורת, שירותים פיננסיים, עסקיים ואישיים. המדדים הם אינדקסורים בלבד לשינוי התוצר בכל ענף, מאחר שהם משקפים שינויים בתשומות או בחלק מהתפוקות. גם המשקלות הם אימון גולמי בלבד.

2. החקלאות

א. ההתפתחויות העיקריות

שנת תשמ"ז היתה שנה חקלאית גרועה כמעט מכל הבחינות: התפוקה, התוצר, פיריון העבודה והפיריון הכולל ירדו כ-2 עד 3 אחוזים, והכנסתם של בעלי המשקים מעבודה עצמית ומהון ירדה אף היא במידה ניכרת. נוסף על ההשפעות הישירות של תנאי הטבע — שלוש שנים שחונות רצופות ותופעת סרגיות בכמה גידולים — פעלו גורמים קצרי טווח, חיצוניים לחקלאות, ביניהם ירידה חריפה של מחירי הכותנה בעולם, צמצום מכסות המים לחקלאות, עקב הדלדול המתמשך ברזרבות המים הארציות, צמצום התמיכות הממשלתיות במוצרים חקלאיים, והשלכותיו של המשבר הבסיסי במשקים החקלאיים, משבר המשתקף בעיקר בתחום המימון בסקטור הכפרי. לעומת זאת נראה, כי נמשך השיפור הקל ב"תנאי הסחר" של הענף: שיעור עלייתם של מחירי התפוקה ליצרנים עלה במקצת על זה של מחירי התשומות שהם קונים, פרט לשכר. (ראה לוח ו'-5).

אינדיקטורים עיקריים בחקלאות, תש"ל עד תשמ"ז
(שיעורי שינוי כמותיים שנתיים, אחוזים)

תש"ל-ג	תש"ל-ט	תש"מ-ג	תש"מ-ד	תש"מ-ה	תש"מ-ז
5.0	4.1	1.0	-3.2	2.2	-1.4
6.3	6.8	1.5	-4.3	7.3	-3.2
3.7	5.8	11.0	6.5	27.6	-8.4
סך התפוקה החקלאית במחירים ליצור (ללא תשומת ביניים)					
התוצר הגולמי					
ההכנסה הכוללת מחקלאות ¹					
גורמי הייצור					
-1.6	-2.0	2.6	3.0	6.2	0.0
4.8	3.3	2.0	2.7	1.6	1.0
6.5	5.4	-0.6	-0.3	-4.3	1.0
שעות העבודה ²					
מלאי ההון					
ההון ליחידת עבודה					
הפרייון					
8.0	9.0	-1.1	-7.1	1.0	-3.2
5.3	6.6	-0.9	-7.0	3.0	-3.6
התוצר ליחידת עבודה					
התוצר ליחידת תשומה ³					
היצוא					
8.6	2.3	1.1	3.8	-3.9	13.0
2.3	-3.0	-5.9	-15.8	-20.5	33.9
17.9	7.6	6.2	15.1	3.1	6.2
סך יצוא חקלאי טרי ⁴					
מזה: יצוא הדרים					
יצוא חקלאי אחר					
המחירים (שיעורי שינוי נומינליים שנתיים)					
35	105	201	278	418	72
38	110	184	260	382	69
-2.2	-2.4	6.0	5.0	7.3	1.5
מחירי התפוקה					
מחירי התשומות הקנויות					
השינוי ב"תנאי הסחר" ⁵					

(1) במחירים קבועים, לאחר ניכוי במדד המחירים לצרכן. כולל שכר ואת כל התמורה להון-רווח, ריבית ורנטות.

(2) כולל עובדים מהשטחים בישראל.

(3) ירידה משוקללת של עבודה והון; משקל העבודה בחישוב — 59 אחוזים.

(4) על בסיס נתוני היצוא בדולרים קבועים, של שנת 1980, ללא היצוא ליוש"ע. הם שונים מנתוני לוח 8, שמקורם במחלקה לחקלאות בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ומחושבים מאומדני המחלקה לסחר וזון.

(5) מחירי התפוקה לעומת מחירי התשומות הקנויות.

היקפו של היצוא החקלאי הטרי¹ אמנם עלה בתש"מ, אך אין בכך כדי לשנות את העובדה, שהיצוא למעשה קפא על שמריו מאז תחילת שנות השמונים, ונע סביב 550 מיליוני דולרים לשנה. השינויים העיקריים חלו בהרכבו — ירידה נמשכת של יצוא פרייהדר ועלייה של היצוא החקלאי האחר.

התוצר החקלאי הגולמי ירד בשנה האחרונה, כאמור, בכ"3 אחוזים, לאחר עלייה של 7 אחוזים בתש"מ. בסך הכול, בממוצע לארבע השנים האחרונות, מסתמנת בשיעור הצמיחה של התוצר החקלאי ירידה חריפה — אחוז אחד בלבד לעומת 6 עד 7 אחוזים לשנה בעשור שקדם להן. האטה זו מוצאת ביטוי גם במלאי

¹ זאת רק לפי אחד המקורות הסטטיסטיים — נתוני סחר החוץ בדולרים קבועים של שנת 1980; מקור שני מראה על ירידה. הסבר נוסף למשמעות הנתונים השנתיים ראה בהמשך, הערה 11.

ההון של הענף ובשיעור ההוצאות על מחקר ופיתוח חקלאי. לעומת זאת נרשם בשלוש השנים האחרונות גידול בלתי מובן בתשומת העבודה. כתוצאה מכך צנח פריון הייצור משיעורים שנתיים שבין 7 ל-9 אחוזים (הגבוהים ביותר בין ענפי המשק בעשור שבין 1973 ל-1983) לשיעורים שליליים. התפתחות זו משקפת בבהירות את המשבר שפקד את החקלאות, במיוחד בשנים האחרונות. שורשיו של משבר זה עמוקים, ולא כאן המקום לניתוח היסטורי שלהם. נציין בקצרה רק כמה נקודות, המקובלות על החוקרים כמרכזיות⁶. יש להרגיש, כי המשבר בשנתיים האחרונות, לפחות בחלקו, אינו משבר של החקלאות, אלא של היישובים החקלאיים, ופתרונו כרוך במידה רבה בהתארגנות תעשייתית וקהילתית.

התרחבות התפוקה החקלאית בעבר לוותה בשינויים במבנה הייצור — בעקבות פיתוח טכנולוגי מואץ, פרי מחקר מקומי, הן של מוצרים וזנים חדשים והן של תהליכי ייצור, שיווק, אחסנה והובלה משופרים. ברם, בגלל גמישות נמוכה יחסית של הביקוש לתוצרת חקלאית ביחס להכנסה ובגלל התחרות הגוברת בשווקים הביך לאומיים — נוצר עודף ניכר של תוצרת ועובדים⁷. פתרון חלקי לעודפי כוח העבודה נמצא בהתפתחות

לוח 6'

החשבון השוטף של ענף החקלאות, תשל'ג עד תשמ"ד

הערך' בתשמ"ז	העלייה או הירידה (-) הכמותית לעומת השנה הקודמת					השינוי במחירים' בתשמ"ז לעומת תשמ"ה		
	ממוצע תשל"ג- תשל"ח		ממוצע תשל"ט- תשמ"ד					
	תשל"ח	תשמ"ב	תשמ"ד	תשמ"ה				
(מיליוני ש"ח)								
(אחוזים)								
1.	התפוקה הכוללת, במחירים ליצרן	3,642	4.5	4.0	-3.3	2.2	-1.4	71.6
2.	התשומה הכוללת	1,890	3.2	2.1	0.6	-1.4	0.3	67.0
3.	התוצר החקלאי הגולמי (1)-(2)	1,752	6.3	6.7	-4.3	7.3	-3.2	76.9
4.	בלאי	317	5.8	-1.0	1.6	0.1	-0.5	82.9
5.	התוצר החקלאי הנקי (3)-(4)	1,435	6.6	8.2	-5.8	9.3	-3.7	75.6
6.	ההכנסה הכוללת מחקלאות ²	1,451	3.7	5.8	6.5	27.6	-8.4	83.6

(1) במחירים ממוצעים של השנה; כלומר פירושו של דבר, כי הערך הכספי של כל מוצר הותאם מתודש השיזוק לרמת המחירים הכללית הממוצעת של השנה החקלאית, על פי מדד המחירים לצרכן.

(2) השינוי הכמותי השנתי של ההכנסות התקבל באמצעות ניכוי במדד המחירים לצרכן — ממוצע לשנה חקלאית.

⁶ ראה גם סעיף החקלאות בדוח בנק ישראל לשנת 1983.

⁷ הקביעה הכללית, לגבי עודפי הייצור וכושר ייצור פוטנציאלי בלתי מנוצל, אינה סותרת את קיומם של מחסורים עונתיים בסוגים שונים של ירקות, פירות ותפוקת בעלי חיים — בגלל גורמי טבע, תכנון לקוי וקשייו של החקלאי בהתאמת ההיצע לביקוש.

מהירה של התיעוש, במיוחד בקיבוצים, וביציאה לעבודה מחוץ למשק החקלאי. תופעה זו, של חקלאות חלקית, מוכרת בעולם הרחב, וממדיה תלויים, בין היתר, גם במצב התעסוקה במשק בכלל ובאזורים הכפריים בפרט. כיום רק כ־45 אחוזים מתשומת העבודה במושבים וכ־28 אחוזים בקיבוצים מוקדשים לחקלאות (וזאת בהשוואה לכ־60 ו־35 אחוזים, בהתאמה, בתחילת שנות השבעים). המעבר לעבודה חלקית, או נטישת החקלאות בכלל, קשורים גם לבעיה נוספת, המעיקה על הייצור החקלאי — גודל היחידות המשקיות, וניצול מלא של כושר הייצור בהן. למרות המעבר לעיבוד אינטנסיבי יותר בזנים חדשים, רבות מחלקות הקרקע וכמויות המים וההון שהוקצו למשק המשפחתי קטנות מדי. ניצול יתרונות ניכרים לגודל אפשרי, כנראה, רק באמצעות איחוד מסיבי של משקים או שיתוף בייצור.

הרקע למשבר המימון, שהביא מושבים רבים ואף כמה קיבוצים למצב של פשיטת רגל (להלכה אם לא למעשה), נעוץ לא רק בגורמים שצוינו לעיל; הוא קשור גם למבנה המוסדי, לאינטרסים תנועתיים ולמדיניות החקלאית של הממשלה. עיתוי והחרפתו של המשבר הושפעו לא במעט מהמדיניות המוניטרית ומהיקפה של הריבית בשנתיים הקודמות.

הצטברות החובות במושבים ובקיבוצים אינה נובעת רק מאשראי חקלאי־יצרני, אלא גם מהלוואות לדירור ולצריכה שוטפת של משקי הבית, וכן מהון חוזר ומימון ארוך טווח לתעשייה ולייצור אחר. אין אפשרות מעשית להבחין כמותית בין הסוגים השונים, אך ניתן לקבוע, שההיקף של כולם גדל במהירות, עקב תנאי המימון הנוחים ששררו במיוחד בשנות השבעים — ריבית ריאלית שלילית, בדרך כלל, ושחיקה מהירה של הקרן עם התגברות האינפלציה. אולם גם כאשר תנאים אלו השתנו, והאשראים הפכו ליקרים ומסוכנים יותר, לא חל, כנראה, שינוי בקצב נטילת ההלוואות ובמטרותיהן. בגלל עקרון הערבות ההדדית במושבים השיתופיים, התחשב חלק מהפרטים רק במעט בעלות המימון שנפלה על הכלל. ארגוני הקניות, שהיו אמורים לעסוק בקנייה מרוכזת של תשומות, התרחבו, וחלק מהם פעל כבנקים לכל דבר. הארגונים שימשו צינור למקורות המימון שהעמידו לרשות המשקים החקלאיים הבנקים והשוק האפור לסוגיו. השיקולים שהדריכו ארגונים אלה לא היו כלכליים בלבד, והם זכו לתמיכה של הממסד החקלאי והמוסדות המיישבים. השפעתם של המושב והחקלאי הבודד על מדיניות של אגודות אלו היתה מועטת בלבד. נוסף על כך נראה, כי בפעילות הפיננסית של הסקטור החקלאי כולו ההתחשבות בסיכונים מצומצמת ביותר. הממשלה והמוסדות המיישבים נסכו את התחושה, כי קיימת מחויבות מצדם לתמוך במגזר החקלאי כאשר הוא נקלע לקשיים. תחושה זו, כי יש "גב ציבורי" איתן, המפחית מאוד את אִי־הוודאות, מסבירה במידה רבה את התנהגותם של ארגוני הקניות, של הקיבוצים ושל החקלאים הבודדים.

לפי הערכה כללית⁶ נאמר היקף החובות של המשקים המשפחתיים בסוף תשמ"ז בכ־840 מיליוני דולרים, סכום קרוב לערך התפוקה החקלאית של המושבים. היקף החובות של הקיבוצים נאמד גם הוא בסכום הקרוב לערך התפוקה, כ־1.2 מיליארדי דולרים. ברור, כי בין קיבוץ לקיבוץ ובין מושב למושב קיימים פערים גדולים בגובה החובות ובנטל שלהם.

ההסתכנות בשנתיים האחרונות התעצמה במידה רבה, עם האמרתה של ריבית החובה הריאלית: בתקופה שבין יולי 1985 ליוני 1986 שילמו ארגוני הקניות על חובותיהם (הצמודים למדד) 39 אחוזים ריאליים בממוצע, ושנה קודם לכן הגיעו תשלומי הריבית ל־54 אחוזים בממוצע⁷. את נכונותם של הבנקים להלוות בתנאים כאלה ניתן להסביר, כאמור, בהנחה, כי קיימת מחויבות גבוהה של המוסדות המיישבים והממשלה לתמוך ביישובים חקלאיים.

ייתכן שהשפעתו של ה"משבר הפיננסי" מוצאת ביטוי גם בהתפתחותם של שני גורמי ייצור מרכזיים בחקלאות — מלאי הנכסים הקבועים וההשקעות במחקר ופיתוח. בשניהם היתה האטה בולטת בארבע השנים האחרונות. שיעור הגידול של מלאי ההון הקבוע, שהגיע בין תשל"ג לתשל"ח ל־5 אחוזים בקירוב,

• ראה רוח "הזעזוע לגיבוש תכנית לחיזוק מגזר המשק החקלאי המשפחתי" (מוגש לראש הממשלה), ספטמבר 1986.
• לפי רוח "זעזוע רביד", נובמבר 1986.

לוח ו'-7

הייצור החקלאי, תשמי"ב עד תשמ"ז (אחוזים)

שיעור השינוי במחירים		העלייה או הירידה (-) הכמותית לעומת השנה הקודמת						התפלגות סך הייצור
תשמי"ז	תשמי"ב	תשמי"ז	תשמי"ה	תשמ"ד	תשמ"ג	תשמ"ב	תשמ"א	
11.4	18.4	47.6	-7.9	12.7	21.1	27.8	-11.5	גידולי שדה
(4.1)	(8.7)	42.0	-20.2	14.7	(..)	5.8	-8.4	מזה: כותנה
12.1	9.7	86.0	4.4	0.8	3.4	0.8	6.0	ירקות, תפ"א ומקשה
14.9	10.2	101.7	5.4	14.4	-12.0	16.9	34.0	פירות (למעט פרי-הדר)
(2.5)	(1.2)	104.7	-12.1	44.2	(..)	53.8	400.6	מזה: אבוקדו
								פרחים, שתילים
6.6	2.3	79.5	11.2	1.3	4.4	-6.4	11.1	ושונות
12.5	16.3	58.8	-9.0	-3.1	-4.6	-9.8	12.3	פרי הדר
57.5	56.9	73.4	-1.2	5.6	-9.5	6.4	8.7	סך כל ענפי הצומח
21.1	19.6	78.3	-3.7	-5.9	5.6	7.6	6.1	בעלי חיים לבשר
11.6	11.8	59.6	6.8	-0.9	2.8	4.5	6.4	חלב
7.0	8.5	57.6	-9.2	1.0	8.8	0.2	14.6	ביצים ואפרוחים
2.0	1.9	90.1	-1.5	7.1	10.1	-11.8	4.4	דגים
¹ 42.5	¹ 43.1	69.4	-2.0	-2.3	5.3	4.7	7.2	סך כל ענפי בעלי החיים
¹ 100.0	100.0	71.7	-1.6	2.4	-3.3	5.7	8.1	סך כל הייצור החקלאי

(1) כולל 0.7 אחוזים של בעלי חיים "אחרים" ותוצרתם בתשמ"ז, ר"ל 1.3 אחוז בתשל"ז.

(2) ערך הייצור החקלאי בתשמ"ז — 3,504 מיליוני ש"ח.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, המחלקה לחקלאות.

ירד בהדרגה ובתשמ"ז¹⁰ עמד על אחוז אחד בלבד. שיעור ההוצאה על מחקר ופיתוח ירד אף הוא, על סמך הערכה כללית, מכ"3 אחוזים מהתפוקה בתחילת שנות השמונים לאחוז וחצי בלבד ב"1986. תגובות אלו של אמצעי ייצור בסיסיים לקשיי השיווק, לקיפאון ביצוא ולבעיות המימון, עלולות להגביל יצוא בעתיד.

גורם ייצור עיקרי נוסף, כמות המים להשקיה, פחת השנה כ"10 אחוזים, עם קיצוץ המכסות, לאחר עשר שנים שבהן תשומת המים נשארה קבועה, פחות או יותר (אם אין מביאים בחשבון תגודות עונתיות ושנתיות). עם זאת, עלתה התפוקה של ענפי השרה כ"40 אחוזים בקירוב, ושטח הגידולים המושקים התרחב כ"30 אחוזים — ביטוי לייעולו של השימוש בגורם ייצור זה. הגברת החיסכון גדולה אף מזו המוצגת בנתונים, שכן היא טומנת בחובה גם שינוי בסוגי המים המנוצלים לחקלאות — שימוש ביותר מים מלוחים וקולחים על חשבון המים המתוקים. סביר להניח, כי החיסכון במים בחקלאות ועליית הייצור ליחידת תשומה, נובעים במידה רבה גם מהחידושים הטכנולוגיים במערכות ההשקיה — הטפטפות לסוגיהן, תכנון ההשקיה והפעלתה כאמצעות מחשבים וכיוצא באלו. נראה, שגם תחום זה של פיתוח החקלאות עדיין לא

¹⁰ נתונים אלטרנטיביים מצביעים על האטה חריפה יותר במלאי ההון — למעשה על קיפאון מוחלט בארבע השנים האחרונות — לאחר גידול שנתי של כאחוז וחצי בממוצע בתקופה שכן תשל"ט לתשמ"ה. (מקור הנתונים במחלקת החקלאות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה).

מיצה את הפוטנציאל הגלום בו; עם זאת יש לזכור, כי מחיר המים לחקלאות מסוכסד הן בתמיכות תקציביות והן בדרך של אי זקיפת בלאי, כלומר אכילת מלאי ההון המושקע במערכת המים הארצית. אין ספק, כי מחיר מים הנמוך במידה ניכרת מעלויות הפקתם, מביא לעיוותים בהקצאת המים בין הגידולים והאזורים השונים, ועלול לגרום להשקעות תשתית מיותרות.

ב. הייצור והיצוא של מוצרי החקלאות

הירידה הכמותית בייצור החקלאי בתש"מ'ז היתה מלווה בתנודות מתירים תזקות, והקיפה מוצרים רבים. הירידה החריפה ביותר היתה, כאמור, בכותנה — כ־20 אחוזים — והיא לוותה בירידה בת 17 אחוזים במחיריה ליצרן יחסית למחירי סך התפוקה החקלאית. במקביל הצטמצם השטח המעובד בענף זה מ־655 אלף דונם ל־465 אלף, עם הקטנתן של כמויות המים המוקצבות. העלות ליחידת תפוקה בענף הכותנה גבוהה עוד יותר מאשר בעבר: ההוצאות הקבועות מתחלקות עתה על תפוקה קטנה יותר ועל שטח מעובד קטן יותר — ומגדלי הכותנה מחפשים דרכים להורדתן; בין היתר, עוברים לזנים בעלי סיב ארוך (מאקלה לפימה), ונעשה ניסיון לשיפור מערכות ביקורת האיכות. יש לזכור, כי כ־70 עד 75 אחוזים מהכותנה —

לוח ו'—8

היצוא החקלאי הישיר, תש"מ'ג עד תש"מ'ז
(אחוזים)

שיעור השינוי במחירים בתש"מ'ז לעומת תש"מ'ה	תש"מ'ז	תש"מ'ה	תש"מ'ד	תש"מ'ג	תש"מ'ב	תש"מ'א	המשקל במחירים תשל"ז	המשקל במחירים תשל"ז
גידולי שדה ותעשייה	45.9	-22.3	11.6	-2.7	15.6	15.3	21.4	21.4
מזון: כותנה	40.8	-29.2	9.7	-2.6	23.0	11.4 ²	(16.7)	(16.7)
ירקות, תפוחי אדמה ומקשה	66.0	-1.4	-9.1	49.2	-29.6	9.6	7.5	7.5
פירות (למעט פרי הדר)	91.7	-2.0	25.6	-2.1	28.2	16.0	6.6	6.6
מזון: אבוקדו	97.5	-12.2	41.5	-14.3	50.8	(8.7)	(4.0)	(4.0)
פרחים, זרעים ושונות	95.2	5.7	4.5	12.7	-8.8	18.3	5.8	5.8
סך כל ענפי הצומח, למעט פרי הדר	74.1	-7.5	9.2	5.7	4.8	59.2	41.3	41.3
פרי הדר	57.1	-1.1	-6.5	-11.6	-6.8	31.0	52.5	52.5
סך כל ענפי הצומח	67.9	-5.3	5.4	-0.1	0.1	90.2	93.8	93.8
סך כל ענפי בעלי החיים	90.2	-18.7	22.6	30.7	-9.7	9.8	6.2	6.2
סך כל היצוא החקלאי	69.8	-6.6	7.0	2.0	-0.6	100.0	100.0	100.0
סך כל ערך היצוא החקלאי הישיר, (במיליוני ש"ח)						841		

- (1) במחירים אחידים ממוצעים של השנה.
 - (2) לעומת 26.6 אחוזים מכלל היצוא החקלאי בתש"מ'ד, ר־17.3 בתש"מ'ה.
 - (3) לעומת 22 אחוזים מכלל היצוא החקלאי בתש"מ'ד, ר־33.6 בתש"מ'ה.
- ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, המחלקה לחקלאות. הנתונים הם במחירים ליצרן וכוללים את היצוא לירשע. הנתונים באן שונים מנתוני המחלקה לסחר חוץ, המופיעים בלוח ו־5.

סיבים וגרעינים — מיועדים ליצוא (ראה גם לוחות ו'–7, ו'–8), וכי גידול הכותנה בעולם מאופיין במחזוריות מחירים, התלויה במידה רבה בפגעי טבע בארה"ב.

גם בכמות האבוקדו נרשמה השנה ירידה, כ־12 אחוזים, אולם כאן היתה עליית מחירים יחסית של כ־20 אחוזים. לפיכך מסתבר, שגורמי ההיצע הם שהכתיבו את ההתפתחות בגידול זה, שביבוליו מסתמנת סרוגיות מסוימת. זהו ענף יצוא מובהק: שיעור היצוא בתפוקתו נע בין 85 ל־90 אחוזים גם בשנים של יצוא נמוך. היבול הנמוך גרר אחריו הפסד של כ־80 ש"ח לדונם, לאחר זקיפה עבור עבודה עצמית. חשבון הרווחיות מראה בבירור, כי רמת הרווחיות תלויה במידה מכרעת בכמות היבולים מכל סוג וסוג.

הירידה בתפוזי השמוטי נמשכת כבר שנים מספר, אך השנה היא היתה חריפה במיוחד, כ־25 אחוזים, ולוותה בירידת מחירים יחסית. שטחי הגידול של השמוטי מצטמצמים בהדרגה, והפרסים סובלים מהזדקנות מתמדת וממחלות. הבעיה המרכזית היא תחרות עם מדינות אחרות בשווקים הבינלאומיים.

לתשומת לב מיוחדת בשווקים זכו בשנת תשמ"ו הירקות, בעיקר העגבניות והמלפפונים. בגלל פגעי טבע וטעויות בהתאמת ההיצע לביקוש, שרר במשך מספר חודשים מחסור בירקות אלו, ומחירים לצרכן עלה עלייה תלולה. סך יבול העגבניות השנתי ירד, כמותית, בכ־16 אחוזים.

גם בענפי בעלייהחיים היו ירידות בולטות — כ־13 אחוזים בביצי מאכל וכ־7 אחוזים בעופות לבשר. סביר להניח, כי עליית המחירים בעקבות קיצוץ החרף של הסובסידיות למוצרי יסוד, ביולי 1985, היתה אחד הגורמים לירידות אלה. (ראה גם תת־סעיף 3 בהמשך.) היו כמובן גם מוצרים, שייצורם גדל בשנה האחרונה, ואפילו במידה משמעותית: צמחי נוי — כ־50 אחוזים; חיטה — כ־26 אחוזים; תמרים — כ־33 אחוזים; אפרסמון — כ־47 אחוזים ושקדים — כ־136 אחוזים.

למרות הקיצוץ במימון הציבורי למחקר ופיתוח בשנים האחרונות, נמשכת הפעילות במספר תחומים חדשים, ותוצאותיה ניכרות הן ביצוא החקלאי הישיר, למשל בפרחים, והן ביצוא העקיף — למשל בצמחי התבלין, הרפואה והבושם. מאמצי הפיתוח מכוונים גם לתהליכי הייצור, השיווק והאחסנה וגם לסוגי המוצרים ואיכותם. כך, לדוגמה, מטפחים עשרות מינים וזנים חדשים של פרחים, גידולי קיץ הולנדיים, מיגון רחב של צמחי בית (כגון עצים ננסיים), ועוד.

השיפורים מכוונים גם לנכסים הקבועים, כגון חממות — פיתוח מיחשוב לבקרת רישון ולחימום ואף מכשיר לספיגת לחות. נושאים המעוררים עניין רב קשורים בהדברה ביולוגית ומוצרים ביולוגיים בירקות ובמטעים. האפשרויות להרחבת היצוא תלויות במידה רבה בהצלחה בתחומים אלה.

ניתוח משמעותי של ההתפתחות הכמותית ביצוא בשנה האחרונה אינו אפשרי, כי קיים פער רחב במיוחד בין שני המקורות הסטטיסטיים לנתונים (ראה לוחות ו'–5, ו'–8)¹¹. אולם בחישובים לתקופות ארוכות יותר, מיטשטשים רוב ההבדלים, ולגבי ארבע השנים האחרונות מתקבלת משני המקורות אותה תמונה: קיפאון בסך הכולל, כתוצאה מירידה של כ־6 אחוזים לשנה בהדרים, המתקזזת בעלייה כמותית מקבילה של היצוא החקלאי האחר.

הקיפאון בסך היצוא משתקף בירידת חלקו של היצוא בתפוקה. ירידה זו החזירה את התחלקות התפוקה לפי יעדים להרכב ששרר לפני עשר שנים. הלוח הבא מצביע גם על השינויים הפנימיים שחלו במבנה היצוא — ירידת משקלו של היצוא הישיר בתפוקת פרי הדר (כלומר עליית החלק המיועד לתשומה בתעשייה, וכך — ליצוא עקיף), לעומת עליית משקלו של היצוא הישיר בתפוקתם של פירות אחרים וגידולי השרה.

¹¹ ההבדלים העיקריים בהגדרות ובשיטות המדידה בין שני המקורות האלטרנטיביים נובעים ממועד הרישום של היצוא ומהמחיר שלפיו מחושבות הכמויות. הכותנה, לדוגמה, נרשמת ב"סחר החוץ" בזמן היציאה מהארץ לפי מחיר משוער, כאשר רוב היצוא הוא בעצם מהמלאי — כלומר מיבולי השנה הקודמת. בחשבון ה"חקלאות" נרשמת הכותנה לפי תקופת הגידול ולפי המחיר שקיבל היצוא בפועל ממועצת הכותנה. כל נתוני "סחר החוץ" מוצגים כדולרים קבועים של 1980, ובמקור השני — בשקלים של השנה הקודמת.

**חלקו של היצוא החקלאי הישיר בתפוקה, תשל"ז עד תשמ"ז
(ממוצעים, אחוזים)**

תשל"ה-תשל"ז	תשל"ט-תש"ם	תשמ"ה-תשמ"ז
כל הייצור	34	27
גידולים צמחיים	51	44
גידולי שדה	57	53
(מזה: כותנה)	(69)	(73)
ירקות ומקשה	23	19
פריהדר	80	60
פירות אחרים	19	29
(מזה: אבוקדו)	(92)	(88)
פרחים, זרעים וכו'	89	77
בעלי חיים ותוצרתם	5	6

ג. תמיכות ומדיניות חקלאית

תמיכות למוצרי חקלאות מקובלות במדינות רבות, ועומדות בדרך כלל במרכזה של מדיניותן של החקלאית. בישראל בולטים במיוחד השינויים החריפים והתנודות בסובסידיות בפרט ובמדיניות לגבי החקלאות בכלל. אי יציבות זו היתה גורם חשוב, נוסף על האינפלציה, שהשרה אי-ודאות ניכרת במערכת הייצור, ושיבש את הקצאת גורמי הייצור שבמחסור. השפעות המדיניות המשתנה חרשות לבקרים חברו אל חוסר היעילות הבסיסית בחקלאות הישראלית, שבה שיקולי יעילות כלכלית נרחים, לעתים קרובות, לשם החלוקה ה"תנועתית-סקטוריאלית" של גורמי הייצור: קרקע, מים ומכסות ייצור מוקצים לפי מפתח תנועתי ולפי קריטריונים לא-כלכליים אחרים, בהתאם להסכמים ולנהלים רבי שנים — בין השאר מתוך שאיפה להגביר את השוויוניות בהתחלקות ההכנסות במשק.

צמצום התמיכות בשנת תשמ"ו, עד לרמה הנמוכה במידה רבה מזו ששררה בשנים קודמות (ראה לוח ו'-9), הוריר, כנראה, את תפוקת בעלי החיים והעלה את מחיריה — אולם כדי שיעילות הייצור החקלאי

לוח ו'-9

סבסוד, ייצור וצריכה של מוצרים מן החי, תשמ"ג עד תשמ"ז

שיעור הסבסוד מהמחיר ליצרן			שיעור הסבסוד מהמחיר לצרכן				התמיכות
1986/87	1985/86	1984/5	תשמ"ז	תשמ"ה	תשמ"ד	תשמ"ג	ב-1985
(אחוזים)			(אחוזים)				(מיליוני דולרים)
15	52	72	29	58	54	60	104
26	53	89	22	39	42	46	30
				16	8	4.5	
27	39	77	17	37	42	44	53
			—	12	9	15	

ה מקור: המרכז החקלאי, משרד האוצר, דברי הסבר לתקציב, 1987, חוברת יח, ינואר 1987.

תצא נשכרת מצער זה, בטווח הארוך, חשובה היציבות — כלומר השמירה על שיעור סבסור נמוך וקבוע בשנים הבאות.

קשה לאתר ולבודד כמותית את השפעתו של צמצום התמיכות על המוצרים השונים, שכן בשוק פועלים גורמים רבים. כך, לדוגמה, משפיעים התחרות והמחיר הממשלתי של הבשר המיובא על בשר העוף, וירידתם של מחירי הגרעינים בעולם משפיעה על מחיר הפטימים בארץ.

3. התעשייה

א. קווי ההתפתחות העיקריים

התוצר התעשייתי למעט יהלומים עלה השנה בכ־4 אחוזים¹², בדומה לתוצר העסקי כולו. הצמיחה בתעשייה לא חרגה במידה ניכרת משיעור גידולה הממוצע בשנות השמונים. (ראה לוח ו'–10).

לוח ו'–10

אינדקסורים להתפתחות התעשייה, 1968 עד 1986

העלייה או הירידה (-) לעומת השנה הקודמת		ממוצע שנתי						
1986	1986	-1979			-1973			
ב	א	1986	1985	1984	1985	1978	1972	
6.6	2.1	3.7	2.9	4.9	2.9	4.8	15.1	הייצור ללא יהלומים ¹
3.2	1.8	2.0	-0.2	2.1	1.1	-0.1	9.1	תשומת ימי העבודה
2.5	0.9	0.9	-0.3	0.9	0.9	1.8	8.1	מספר השכירים
..	..	-5.7	3.1	0.5	4.7	3.2	28.2	ההשקעה הגולמית הריאלית ²
..	..	4.3	4.7	5.6	5.2	7.7	6.5	מלאי ההון הגולמי הריאלי ³
3.4	0.3	1.7	3.1	2.7	1.8	4.9	5.5	התפוקה ליום עבודה ⁴
..	..	0.7	1.0	1.3	0.0	1.6	6.5	הפריזן הכולל ⁵
0.9	6.0	6.3	7.6	19.6	8.8	10.1	16.6	היצוא התעשייתי הריאלי ללא יהלומים
1.6	15.0	17.0	-3.3	-6.6	0.7	-1.8	-4.2	השכר הריאלי ליחידת תפוקה ⁶
0.0	1.2	-1.2	3.5	-1.1	-0.5	0.3	1.4	מחירי התשומות יחסית למחירי התפוקה

(1) נתוני הייצור, העבודה והשכר מתאמים לימי העבודה בפועל עד לשנת 1978.

(2) לא כולל כלי רכב.

(3) מלאי ההון הגולמי הריאלי לתחילת השנה.

(4) המושג "תפוקה" כאן מתייחס לייצור תעשייתי.

(5) המקור לתשומת העבודה בחישוב הפריזן הוא מדרי הייצור התעשייתי ולא סקרי כוח אדם.

(6) מדד סך עלות עבודה מנוכה במדד מחירי התפוקה התעשייתית ומחולק במדד התפוקה התעשייתית.

ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

¹² התוצר התעשייתי הכולל יהלומים גדל השנה בכ־5 אחוזים, בהשוואה ל־4 אחוזים ב־1985.

התפתחות התוצר התעשייתי במשך שנת 1986 מאופיינת באי־אחידות: במחצית הראשונה הושפע קצב גידולו מהמשך הקיפאון, שהחל ביולי 1985, עם בלימת הביקושים המקומיים, כתוצאה מהפעלת התכנית הכלכלית לייצוב המשק. עליית התוצר התעשייתי בתקופה זו (בכ"2 אחוזים, במונחים שנתיים) נשענה בעיקר על גידול היצוא (כ"6 אחוזים).

במחצית השנייה של השנה (בעיקר ברביע השלישי) חלה תפנית, והתוצר התעשייתי עלה בכ"7 אחוזים. גידול זה נבע מעליית התוצר המיועד לצריכה הפרטית וליצוא. העלייה במכירות של מוצרים תעשייתיים לחו"ל נמשכה עד לרביע השלישי, אך ברביעי הפכה מגמה זו לירידה תלולה. יש לציין, כי התפתחותו של היצוא התעשייתי במשך השנה מאופיינת בתנודתיות רבה, וברביע הראשון של 1987 הוא שכ ועלה בשיעור ניכר.

לצד עלייתו של התוצר התעשייתי המיועד לצריכה פרטית (בכ"15 אחוזים) וליצוא (בכ"6 אחוזים), נמשכה השנה ירידת התוצר התעשייתי המיועד לצריכה הציבורית (בכ"2 אחוזים) ולהשקעות בנכסים קבועים (בכ"7 אחוזים; ראה לוח ו'–11).

התפתחויות אלו ברכיבי התוצר התעשייתי ועלייתו המתונה השנה באו על רקע המשך הפעלתה של התכנית לייצוב המשק. מצד הביקושים חייבה תכנית זו ריסון תקציבי, שהביא הן לירידת התוצר התעשייתי המיועד לצריכה הביתית, וזו השנה השנייה ברציפות, והן לירידה בהשקעות הסקטור הציבורי.

יחד עם ירידת הביקושים הציבוריים, יצרה התכנית מגבלות מצד ההיצע. במסגרתה נשמרה רמה קבועה של שער חליפין נומינלי, כאחד המכשירים לבלימת האינפלציה, בעוד שתוואי השינויים בשכר הריאלי

לוח ו'–11

התוצר הנובע בתעשייה לסי שימושים סופיים¹, 1968 עד 1986

התרומה לשינוי בתוצר הנובע		העלייה או הירידה (–) לעומת השנה הקודמת		משקל השימושים בתוצר הנובע				
				1976 – 1973 – 1968				
1986	1985	1986	1985	1986	1985 ²	1983 ³	1975 ⁴	1972 ⁵
(אחוזים)								
3.4	0.4	15.0	1.8	25	23	27	27	37
–0.3	–0.2	–2.4	–1.2	12	13	15	21	15
–2.3	–2.1	–25.2	–18.0	7	9	14	18	18
(–0.6)	(–0.5)	(–6.6)	(–4.9)	(–2)	(9)	(13)	(18)	(18)
0.8	–1.9	1.7	–3.8	44	45	56	66	70
3.6	3.7	6.4	7.0	56	55	44	34	30
4.3	1.9	4.3	1.9	100	100	100	100	100
מדר הייצור התעשייתי								
(ללא יהלומים)								
		3.7	2.9					

1) התוצר הנובע בכל שימוש הוא הערך המוסף, שנוצר, במישרין ובעקיפין, בייצור המוצרים שנועדו לשימוש זה. פירושו של דבר, כי הוא כולל גם אומדן של התוצר במוצרי הביניים, ששימשו בתהליך הייצור. אומדנים אלו מבוססים על נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לגבי השימושים הסופיים, ועל עיבודי מחלקת המחקר של בנק ישראל, על בסיס לוחות תשומה–תפוקה לשנת 1977/78 לגבי התוצר הנובע החישובים הם במחירים קבועים של שנת 1977/78.

2) הממוצע לשנים על מבוסס על לוח תשומה–תפוקה לשנת 1968/69.

3) הממוצע לשנים אלו מבוסס על לוח תשומה–תפוקה לשנת 1975/76.

4) הממוצע לשנים אלו מבוסס על לוח תשומה–תפוקה לשנת 1977/78.

הביא לעלייתן של הוצאות העבודה מבחינת המעביד. משמעותן של שתי תופעות אלו היא ירידת שער החליפין הריאלי ופגיעה ברווחיותם של רוב ענפי התעשייה, ובמיוחד של המגזר המייצא. הביטוי האמפירי לפגיעה ברווחיות המגזר התעשייתי הוא עלייה של כ־17 אחוזים בשכר ליחידת תפוקה — שיעור בולט על רקע ירידתו של מדד עלות זה בשנתיים האחרונות. עלייתו השנה החזרה אותו למגמת העלייה המתונה שאפיינה אותו בעשור האחרון. (ראה דיאגרמה ו'–2).

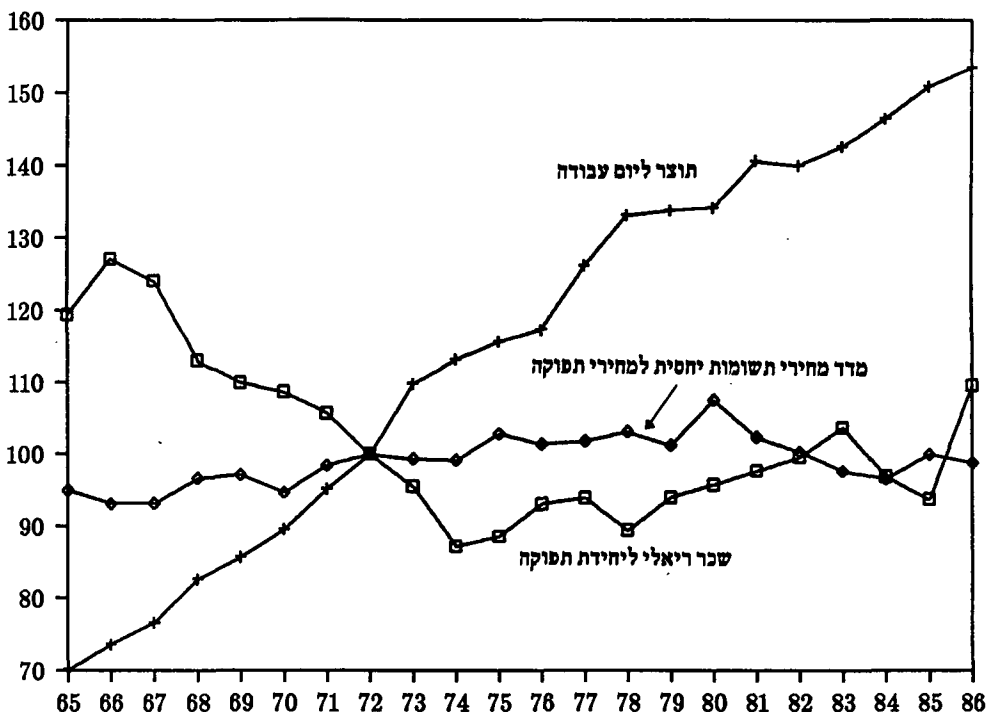
הפגיעה ברווחיותו של המגזר המייצא השנה היתה, כאמור, עמוקה מן הפגיעה במגזר שייצר לשימושים המקומיים, וזאת מפני שעלייתם של מחירי היצוא (במטבע מקומי, כולל תמיכות) נפלה בממוצע מזו של מחירי התפוקה המיוצרת לשוק המקומי. ההרעה ברווחיות היצוא היתה תהליך מצטבר, שנמשך לאורך השנה.

עלייתו של השכר הריאלי ליחידת תוצר¹³ היתה נמוכה מעט יותר מזו של השכר ליחידת תפוקה (15 אחוזים) — משום שמחירי התשומות לתעשייה (מיבוא ומייצור מקומי) עלו השנה פחות משעלו מחירי התפוקה התעשייתית.

גורמים נוספים שהשפיעו על הרווחיות נטו של המגזר התעשייתי השנה היו השינויים בתשלומי המס ובשיעורי הריבית הריאליים. תשלומי המס הריאליים עלו גם השנה, עם המשך ירידתם של שיעורי

דיאגרמה ו'–1

התוצר, השכר הריאלי והמחירים היחסיים של התשומות, עד 1965 עד 1986
(הבסיס 100=1972)

¹³ התוצר = הערך המוסף, השווה לסך התפוקה פחות התשומות הקנייות.

האינפלציה, אך לעומת זאת ירדו שיעורי הריבית — בעיקר לפירמות המייצרות לשוק המקומי, שבהן רכיב האשראי החופשי במטבע ישראלי גבוהה יחסית. ירידת הריבית במחצית הראשונה של 1986 היתה תלויה במיוחד, בניגוד למחצית השנייה של 1985 — התקופה שלאחר הפעלת התכנית לייצוב המשק. (שיעור הריבית השולית בתעשייה, ריבית התח"ד, ירד במחצית הראשונה של 1986 לרמה של כ־35 אחוזים, ריאלי, לשנה, לעומת כ־170 אחוזים במחצית השנייה של 1985). יש לציין, שלמרות ירידה זו, נשאר שיעורי הריבית השולית גבוהים יחסית לשיעוריהם בעולם. עם זאת העלות הריאלית (הממוצעת) של סל האשראי לזמן קצר היתה כ־3 אחוזים בלבד לשנה — תוך שונות רבה בין הפירמות בהתאם למשקל האשראי המוכוון ליצוא בסלי האשראי שלהן. (ראה דיון מפורט בריבית השולית והממוצעת בפרק ח').

למרות הציפיות, כי בלימת האינפלציה תגביר את הפריון במשק, לוותה עלייתו המתונה יחסית של התוצר התעשייתי השנה בקיפאון של הפריון הכולל. סיבה אחת יכולה להיות זמן ההתאמה, הדרוש לגורמי הייצור — שהתפנו עקב ירידת הייצור התעשייתי המיועד לצריכה ציבורית ולהשקעות בנכסים קבועים — כדי להיקלט בייצור לשימושים אלטרנטיביים. סיבה נוספת, שעשויה אולי להסביר את הפריון הנמוך השנה. היא ההתערבות המינהלית בקביעת המחירים בתעשייה: הפיקוח פוגע בעילותם של תהליכי הייצור והשיווק, בגרמו לשינויים חדים במחירים היחסיים.

ב. ההתפתחות בסך התעשייה

עליית התוצר התרכזה במחצית השנייה של השנה, שבה עלה גם פריון העבודה (התוצר ליום עבודה) עלייה משמעותית (בכ־3.5 אחוזים). גידולו של התוצר התעשייתי בתקופה זו עלה פי שניים על זה של תשומת העבודה.

בשנה כולה היתה תרומתו של הפריון הכולל לעליית התוצר התעשייתי היתה השנה מזערית. עיקר הגידול נבע מתוספת בגורמי הייצור הראשוניים (הון ועבודה).

ירידת ההשקעות בתעשייה השנה בעקבות שנתיים של רווחיות נמוכה יחסית במגזר זה, צמצמה את גידולו של מלאי ההון בראשית 1987, ושיעור עלייתו היה כ־3 אחוזים בלבד — פחות מהממוצע בשנים קודמות. (ראה לוח ו'–10).

כ־44 אחוזים מהתוצר התעשייתי הופנו השנה, במישרין ובעקיפין, לשימושים מקומיים, וברכיבו של ביקוש מיצרפי זה היו השנה מגמות מנוגדות. עליית הצריכה הפרטית, שהיתה קשורה בעיקר בעליית השכר הריאלי הפנימי, והסתייע בעליית האשראי הצרכני, העלתה את הייצור התעשייתי המיועד לשימוש זה בכ־15 אחוזים. גורם שדרבן את צריכת המוצרים התעשייתיים מייצור מקומי (מזון, הלבוש וכו') היה

לוח ו'–12

ההוצאה לצריכה פרטית ולהשקעות בציוד של מוצרי התעשייה, 1980 עד 1986
(העלייה או הירידה (-) הריאלית, אחוזים)

ההוצאות				העלייה או הירידה (-)					
1986	1985	1984	1983	1986	1985	1984	1983	1982	
100	100	100	100	18	3	-13	8	9	סך כל הצריכה הפרטית
73	77	74	67	12	7	-3	5	7	מייצור מקומי
27	23	26	33	39	-9	-32	13	16	מיבוא
100	100	100	100	-2	-2	-15	26	15	סך כל הציוד והמכונות
29	28	25	24	4	11	-11	17	-3	מייצור מקומי
71	72	75	76	-3	-6	-16	29	22	מיבוא

ההוזלה היחסית של מוצרים אלו, שרובם סחירים, לעומת מחיריהם של מוצרים אחרים ושל שירותים, שרובם אינם סחירים. היבוא של מוצרי צריכה תעשייתיים גדל בשיעור גבוה יותר — כ־40 אחוזים (ראה לוח ו'—12); חלק גדול מיבוא זה היה של מוצרים שאינם מיוצרים בארץ (מכונות וכנייקיימא אחרים), אך ברור שהיבוא סיפק גם חלק מהביקושים למוצרים מתחרים, בעיקר במחצית הראשונה של השנה. ניתן לשער, שסיפוק הביקושים למוצרי צריכה בידי היצרנים המקומיים הגביל במידה מסוימת את הרחבת היצוא.

ריסון הוצאות הממשלה במסגרת התכנית הכלכלית הביא לירידה של כ־2 אחוזים בתוצר המיועד לצריכה הציבורית, בעיקר עקב ירידה בהזמנות של מערכת הביטחון. הריסון התקציבי הביא גם לירידה של השקעות הסקטור הציבורי בענפי המשק (כ־4 אחוזים). במקביל ירדו ההשקעות בנכסים קבועים של הסקטור הפרטי (כ־7 אחוזים) — בגלל שיעורה הנמוך של הרווחיות, איטיותו של גידול התוצר ותנאי אי־הוודאות ששררו במשק בשנים האחרונות. נוסף על כך נמשכה השנה הירידה בבנייה למגורים (כ־16 אחוזים) — ירידה שהחלה בשנת 1982, בעיקר מסיבות דמוגרפיות (הצטמצמות העלייה לארץ ושינויים בהרכב הגילים של האוכלוסייה). כתוצאה מהאמור לעיל, ירד סך התוצר התעשייתי המיועד להשקעות בנכסים קבועים בכ־7 אחוזים.

גידולו של התוצר התעשייתי המיועד ליצוא הואט השנה, והוא עלה בכ־6 אחוזים¹ — שיעור נמוך לעומת אלו של השנתיים האחרונות ולעומת הממוצעים הרב־שנתיים בעבר. (ראה לוח ו'—10.) בין הגורמים שפעלו כללית על היצוא התעשייתי השנה, נוסף על ירידת הרווחיות שצוינה לעיל, היה גידול ריאלי של כ־8 אחוזים בביקוש שבפניו עמד היצוא (עלייה ביבוא מארצות OECD) — אך היענות היצואנים הישראליים לביקוש זה הושפעה מהתחזקות המטבעות האירופיים לעומת הדולר: השנה קפא היצוא לארצות הברית, אחרי כמה שנים של הסטת מכירות ליעד זה.

לוח ו'—13

אינדיקטורים להתפתחות התעשייה¹, 1985 ו־1986

(השינוי ברביע לעומת קודמו)

1986				1985				
IV	III	II	I	IV	III	II	I	
(אחוזים)								
1.2	6.6	-1.3	2.2	1.3	-4.2	1.0	3.6	הייצור התעשייתי ²
-13.2	5.0	6.3	2.8	0.0	-4.5	4.5	3.4	היצוא התעשייתי
0.7	1.9	0.6	0.4	0.3	-2.3	-0.7	1.3	מספר השכירים
1.4	2.9	-0.9	2.0	0.6	-2.5	0.2	0.0	ימי העבודה למעשה
								הייצור ליום עבודה
-0.2	3.6	-0.4	0.1	0.7	-1.7	0.7	3.6	(פירון העבודה)

(1) סך כל התעשייה, למעט יהלומים; נתונים מנכי עונתיות.

(2) המקור הסטטיסטי לייצור התעשייתי שונה מזה של שאר הנתונים, ויש להיזהר בהשוואת ההתפתחות בו להתפתחויות הרבעוניות במשנתים האחרים.

המקור: נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

¹¹ תוצר זה מהווה כ־56 אחוזים מסך התוצר התעשייתי.

ג. מימון ההשקעות

האשראי ברוטו לתעשייה (לזמן בינוני וארוך) עלה, זו השנה השנייה, בשיעור ניכר (23 אחוזים, ריאלית; ראה לוח ו'-14) — בעוד שההשקעות בסקטור זה ירדו בכ"5 אחוזים. עלייה זו של האשראי משקפת את הסיוע הממשלתי לפירמות שנקלעו השנה לקשיים פיננסיים כתוצאה מהפעלת התכנית לייצוב המשק (בין היתר — בגלל העלייה הדראסטית של שיעורי הריבית במחצית השנייה של 1985). במסגרת הרפורמה בשוק ההון גדל השנה חלקן של איגרות חוב שהונפקו במישרין על ידי הפירמות התעשייתיות בסך מימון ההשקעות. כמו כן גדל השנה חלקם של המענקים, וזאת עקב שינוי בסל המימון הממשלתי (מעבר מהלוואות פיתוח למענקים ישירים). נראה, שעלות המימון שעמדה בפני הסקטור התעשייתי לא גדלה ב" 1986, ומכאן, שגורם זה לא תרם השנה לצמצום ההשקעות. (ראה דיון בסעיף "אשראי לזמן ארוך" בפרק ח' של דוח זה).

לוח ו'-14

מקורות המימון ברוטו לזמן ארוך בתעשייה, 1984 עד 1986

העלייה או הירידה (-) בכמות			ההתחלקות באחוזים		מיליוני שקלים חדשים במחירים שוטפים			
1986	1985	1984	1986	1985	1986	1985	1984	
22.7	29.2	-13.8	87	66	1,583.0	893.0	172.0	אשראי לזמן בינוני וארוך
			10	21	173.0	286.5	58.0	מזה: הלוואות פיתוח
			5	2	90.6	21.4	9.7	הנפקת איגרות חוב
			13	11	235.7	149.7	27.6	מענקים להשקעה
			1	1	19.6	20.7	1.6	הנפקת מניות של חברות בתעשייה
								מימון עצמי (כולל טעויות והשמטות)
			-6	20	-110.4	273.3	111.6	
-5.4	1.2	1.5	100	100	1,818.5	1,358.1	328.1	סך כל ההשקעות בתעשייה

(1) חלק מהנפקתן של איגרות החוב כלול באשראי לזמן בינוני וארוך.

ד. ההתפתחות בענפי התעשייה

(1) מכרות ומחצבים

בענף זה, הייצור המיועד לשוק המקומי (חציבת אבן וכו' חול) כמעט לא גדל, מחמת השפל השורר בענף הבנייה מאז 1982. הייצור המיועד ליצוא (אשלג ופוספטים) עלה בכ"11 אחוזים — אך רובו הצטבר במלאי, עקב ירידת מחירים בשוק הבינלאומי. שינויים אלו בייצור וביצוא לוו בירידת תשומת העבודה ובהמשך ביצוען של השקעות (המסוע לאשלג).

(2) מאן, משקאות וטבק

המכירות של מוצרי מזון לשוק המקומי עלו השנה בכ"14 אחוזים, ואילו היצוא ירד כמותית בכאחוז, תוך ירידת מחירים תלולה (כ"12 אחוזים). חלק נכבד מהיצוא של ענף זה הוא תרכיזי פרי הדר, שנפגעו מהתחרות של תרכיזים מברזיל. ההשקעות בענף ירדו ברציפות בשנתיים האחרונות.

ההתפתחות המהירה של התוצר בענף זה (עליה בכ"8 אחוזים) מקורה הן בביקושים בשוק המקומי (צריכה פרטית) והן ביצוא (בעיקר של הלבשה). יצוא זה מיועד בעיקר לאירופה, וגידול הכמותי (כ"10 אחוזים) לווה בעליית מחירים (כ"12 אחוזים, דולרית) עקב התחזקות המטבעות האירופיים. שינויים אלו בייצור וביצוא לוו בהתרחבות של תשומת העבודה (ככ"4 אחוזים) ושל ההשקעות (ככ"8 אחוזים). נראה אפוא, כי ההתאוששות של ענף מסורתי זה אופיה פרמננטי, והוא מלווה בשיפורים ובשכלולים בעיצוב המוצרים.

(4) נייר, דפוס והוצאה לאור

ייצור הנייר גדל השנה בכ"16 אחוזים, הודות להרחבת התפוקה הן של נייר בסיסי והן של מוצרי נייר. התפוקה של ענף הדפוס וההוצאה לאור עלתה גם היא בשיעור משמעותי (כ"12 אחוזים). התפוקה של שלושת תת-הענפים הללו מופנית בעיקר לצריכה הפרטית.

(5) מוצרי גומי ופלסטיקה, כימיקלים ודלק

מקורו של הגידול בתוצר ענף זה השנה (ככ"3 אחוזים) הוא העלייה במכירות של מוצרי גומי ופלסטיקה הן לשוק המקומי (בעיקר לצריכה הפרטית) והן לשוקי חו"ל. ייצורם של מוצרים אלו (מוצרי השקיה, ארזות וכו') עובר בשנים האחרונות תהליך שיפור וחדשנות טכנולוגית, ובכך טמון עיקר כושר התחרות שלו בשוקי חוץ.

לוח 15'

הייצור, היצוא וההשקעות בתעשייה לפי ענפי משנה מקובצים, 1986

משקל הענף ב"1986		העלייה או הירידה (-) הראלית לעומת השנה הקודמת			
ביצוא	כמדד הייצור התעשייתי	בהשקעות	ביצוא	בייצור	
5.4	7.2	11.5	1.1	6.8	כרייה וחציבה ¹
7.2	11.4	-13.7	-1.0	13.1	מזון, משקאות וטבק
10.0	9.0	7.8	9.9	7.0	טקסטיל, הלבשה ועור
0.6	5.0	-3.8	6.2	13.5	נייר, דפוס והוצאה לאור
0.8	3.2	0.5	7.8	8.6	עץ ומוצרי
3.9	5.8	16.2	14.4	5.5	גומי ופלסטיקה
17.0	9.9	35.4	1.7	1.4	כימיקלים ונפט
1.4	1.8	-9.3	-12.6	-2.3	מתכת בסיסית
14.9	22.5	-24.5	2.9	2.4	מוצרי מתכת ומכונות
					ציוד חשמלי ואלקטרוני
30.8	22.0	-10.1	12.5	-3.7	וכלי הובלה
8.0	2.3	-17.4	3.5	3.7	שונות
100	100	-5.5	6.3	3.7	סך הכול

(1) כולל מינרלים אלימנטיים.

לעומת זאת נפגע השנה היצוא של מוצרים כימיקליים ודלק מהשפל בביקושים הבינלאומיים לחומרי גלם, וכן הורגש שפל במכירות של מוצרים אלו לשוק המקומי. ניתן לומר, שהיצרנים בתת-ענף זה רואים בשפל זה בשווקים שפל מחזורי, שכן ההשקעות עלו השנה עלייה משמעותית (כ־35 אחוזים).

(6) עץ, מינרלים אל-מתכתיים ומתכת בסיסית

התוצר של קבוצת ענפים זו עלה השנה בכ־4 אחוזים. בתת-הענפים המייצרים את רוב תפוקתם לענף הבנייה (עץ בסיסי, נגרות בניין, מתכת בסיסית, מוצרי מלט) נטה התוצר לרדת, בעוד שהתוצר של המגזר המייצר לצריכה הפרטית (ריהוט, זכוכית, קרמיקה) עלה.

(7) מוצרי מתכת, מכונות, ציוד חשמלי ואלקטרוני וכלי חובלה

בקבוצת ענפים זו מהווה היצוא כ־50 אחוזים מסך התפוקה, וכלול בו רוב רובו של היצוא הביטחוני. הענפים דלעיל (פרט למכונות) הגדילו את יצואם בכ־12 אחוזים, בעוד שסך תפוקתם ירד בכ־5 אחוזים — דבר המעיד על עומק הקיצוץ במערכת הביטחון השנה ועל הסטה של המוצרים הביטחוניים לשוקי חו"ל. עיקרו של הגידול ביצוא הביטחוני השנה מקורו בענף כלי ההובלה, בעוד שהיצוא של מוצרי מתכת (נשק ותחמושת) כמעט ולא גדל, בגלל התחרות מצד מדינות מתפתחות שנכנסו לשווקים אלו. יצוא מוצרי חשמל ואלקטרוניקה גדל השנה בכ־4 אחוזים, וזאת למרות השפל ששרר בשנים האחרונות בסחר העולמי של מוצרים אלו.

ענף המכונות הגדיל השנה את מכירותיו, הן בשוק המקומי והן בשוקי חו"ל.

4. הבנייה

1. קווי ההתפתחות העיקריים

בשנת 1986 נמשכה הירידה ארוכת הטווח בפעילות ענף הבנייה, ורמת התפוקה השנתית היתה הנמוכה ביותר מאז 1970. תפוקתו של ענף הבנייה הצטמצמה השנה בכ־6 אחוזים, לאחר ירידה בשיעור דומה בשנתיים הקודמות. ההשקעה בבנייה למגורים ירדה השנה בכ־16 אחוזים, וההשקעה במבנים בענפי המשק ירדה בכשני אחוזים. הבנייה האחרת, שעיקרה בנייה ביטחונית ועבודות שיפוץ (אומדן גס), עלתה בכ־3 אחוזים, והיא מהווה עתה קרוב ל־40 אחוזים מכלל התפוקה של הענף. לפי התרחבותה הרבה של הצריכה הפרטית וכן של צריכת המלט ב־1986, ייתכן כי שיעור גידולה של ההוצאה על אחזקה ושיפוץ דירות היה השנה גבוה במיוחד.

תשומת גורמי הייצור בענף הצטמצמה אף היא: מספר המועסקים ומלאי ההון (הציוד) ירדו כל אחד בכ־6 אחוז. התפוקה למועסק נשארה אפוא ב־1986 באותה רמה כמו בשנה הקודמת, וזאת בהמשך ליירידה שראשיתה עוד ב־1973 (בכמחצית האחוז לשנה בממוצע). ייתכן, כי ההרעה המתמדת כפריין הבנייה — שהיא חריפה יותר מאשר בענפי המשק האחרים — נעוצה, בין השאר, בחוסר הגמישות של חברות הבנייה הגדולות ואי יכולתן להתאים את גורמי הייצור ליירידה מתמשכת בביקושים. כן השפיע, כנראה, גידול חלקם של המועסקים מהשטחים בענף (משום שמשקל הבלתי מקצועיים בקרבם גבוה יותר). החל מאמצע שנות השבעים נמשכת מגמה מתמדת של ירידה בפעילות הענף. המקור העיקרי למגמה זו הוא ירידת הביקוש בשני מגזריו העיקריים של הענף — מבנים שאינם למגורים בענפי המשק ודירור.

הקיפאון המתמשך בפעילות המשקית ככללה הוא שהקטין את הביקוש למבנים שאינם למגורים. ירידתם של ביקושים אלו התרכזה בענפי החקלאות, התעשייה והשירותים, ואילו בענפים חשמל, תחבורה ותקשורת נרשמה עלייה. (יתר פירוט ראה בסעיף ההשקעות בפרק ב', "התוצר והביקושים").

להלן ננתח את גורמיה העיקריים של האטת הביקוש לדירור.

א. גידולה של האוכלוסייה הואט, והעלייה הצטמצמה (9,500 עולים ב־1986 לאחר 10,600 ב־1985). יש לציין במיוחד את השינוי בהרכב הגילאים של האוכלוסייה — את ירידת משקלה של קבוצת הגילים שביקושה לדירור גבוה יחסית (בני 20 עד 29). בשנת 1986 נרשמה בגודלה של קבוצת הגילים האלה עלייה קלה לעומת אשתקד (מ־535 אלף ל־537 אלף). זוהי ראשיתה של מגמה, שיש בה כדי לתרום לתפנית בתחום הבנייה למגורים.

ב. הגורם הספקולטיבי, שהגביר בעבר את הביקוש לדירות למטרות השקעה (לשם רווחים הנובעים מעליית מחיר הנכס ומהשכרה), כמעט נעלם עם התהפכות המגמה ארוכת הטווח של עליית מחירי הדירור היחסיים בשנתיים האחרונות, (ראה לוח ו'־19). לפיכך הוסטו השקעות משוק הדירות והמקרקעין לרכישת מוצרים בני־קיימא אחרים ולתחום הפיננסי.

ג. השנה עלו שיעורי הריבית האפקטיביים על משכנתאות מכוונות ושיעורי הריבית על הלוואות לדירור בשוק החופשי, לעלייה זו נודעת השפעה ממתנת על הביקוש לדירות. בסוף 1985 הועלו סכומי

לוח ו'־16

נתונים עיקריים לפעילות ענף הבנייה¹, 1968 עד 1986

העלייה או הירידה (-) השנתית הממוצעת									
-1980 -1974 -1968									
1986	1985	1984	1986	1979	1973	1986	1985		
(אחוזים)									
-6.1	-5.3	-7.9	-3.0	-4.4	18.7	15,889.9	16,929.5	סך התפוקה (אלפי ש"ח, מחירי 1980)	
-15.9	-11.9	-8.4	-6.6	-7.7	30.1	6,038.0	7,179.0	מזה: השקעה בבנייה למגורים	
-1.6	-3.9	-14.6	-9.8	-3.0	11.2	3,704.9	3,766.5	השקעה בבנייה שלא למגורים	
2.7	3.1	-1.8	4.7	2.2	9.9	6,147.0	5,984.0	תפוקת בנייה אחרת ²	
-9.0	-16.9	-8.4	-9.0	-6.6	25.8	3,370.0	3,705.0	שטח התחלות בניית מבנים (מיליוני מ"ר)	
-6.0	-11.4	-11.1	-8.7	-8.5	31.0	2,510.0	2,670.0	מזה: למגורים	
-16.9	-28.4	-2.4	-9.7	-2.1	15.7	860.0	1,035.0	שלא למגורים	
-12.5	-13.4	-11.3	-12.1	-11.8	28.5	17.6	20.2	התחלת בניית דירות (אלפים)	
-14.8	-10.1	-10.0	-6.0	-7.5	11.2	21.0	24.6	גמר בניית דירות (אלפים)	
-6.5	-6.7	-5.9	-1.7	-2.8	15.3	107.2	114.6	מועסקים (אלפים)	
-14.4	-8.7	-8.2	-4.6	-3.5	9.7	61.8	72.2	מזה: ישראלים	
7.1	-3.0	-1.4	3.7	-0.7		45.4	42.4	מיושע	
-6.6	-4.7	-0.1	-0.6	4.6	2.3	3,356.7	3,593.6	מלאי הון בציוד בנייה (אלפי ש"ח, מחירי 1980) ³	
46.6	246.0	388.4	195.5	38.0	8.7	1,926.1	1,313.4	מדר מחירי תשומות בבנייה למגורים	

(1) החישובים לפני עיגול המספרים.

(2) כולל בנייה ביטחונית ואומדן גולמי של עבודות אחזקה.

(3) מלאי הון לתחילת שנה.

ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

לוח ו' - 17

בניית דירות לפי יוזם¹, 1970 עד 1986 (אלפי דירות)

גמר			התחלות			
בנייה ציבורית	בנייה פרטית	סך הכול	בנייה ציבורית	בנייה פרטית	סך הכול	
19.9	26.9	46.8	26.2	30.2	56.4	ממוצע 1970 עד 1975
20.6	24.0	44.6	8.4	22.5	31.0	ממוצע 1976 עד 1978
9.5	19.4	28.9	8.9	19.1	28.0	ממוצע 1979 עד 1986
13.3	20.0	33.3	8.4	20.1	28.5	1982
9.7	20.7	30.5	7.3	18.9	26.2	1983
7.6	19.8	27.4	6.5	16.8	23.3	1984
6.9	17.7	24.6	5.2	15.0	20.1	1985
4.6	16.4	21.0	3.0	14.6	17.6	1986
2.3	4.7	7.0	3.5	4.3	7.8	I 1984
2.2	4.9	7.1	1.3	4.8	6.1	II
1.6	4.8	6.4	0.8	3.8	4.6	III
1.4	5.4	6.8	1.0	3.8	4.8	IV
2.4	4.6	7.0	3.9	3.9	7.9	I 1985
1.5	4.9	6.4	0.7	4.4	5.1	II
1.4	4.1	5.5	0.2	3.3	3.5	III
1.6	4.1	5.8	0.3	3.4	3.7	IV
1.3	4.1	5.4	1.8	3.2	5.0	I 1986
0.9	4.3	5.3	0.6	3.9	4.5	II
1.3	3.5	4.8	0.3	3.4	3.7	III
1.0	4.5	5.5	0.4	4.1	4.5	IV

1) החישובים — לפני עיגול המספרים.
ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

המשכנתאות לזכאים, במהלך 1986 הן נשחקו ריאלית, ובממוצע נרשמה בהם עלייה, שקיוזה במידת־מה את עלייתם של שיעורי הריבית. (ראה לוח ו' - 18.)

ההכנסה הפנויה עלתה בשנת 1986 בכאחוז אחד, וההכנסה הפנויה משכר ומתשלומי העברה עלתה עלייה ניכרת — כ־11 אחוזים. מחקרים מראים, כי לזו האחרונה יש השפעה מובהקת על הביקוש לדירור בשמשה אינדיקטור ליכולת החזר ההלוואות. אף על פי כן זוהי השפעה חלקית בלבד, בגלל איהווראות בציבור לגבי המשכה של מגמה זו בעתיד.

בצד ההיצע פעלו השיעורים הגבוהים של הריבית הריאלית, ששררו במשך כ־1985 וב־1986, להחרפת הקיפאון בפעילות הבנייה לדירור: מחמת גידולם של החובות השוטפים ושל תשלומי הריבית על הנכסים השוטפים, נקלעו קבלנים וחברות בנייה לקשיים כספיים, ויש שהגיעו עד פשיטת רגל¹⁵

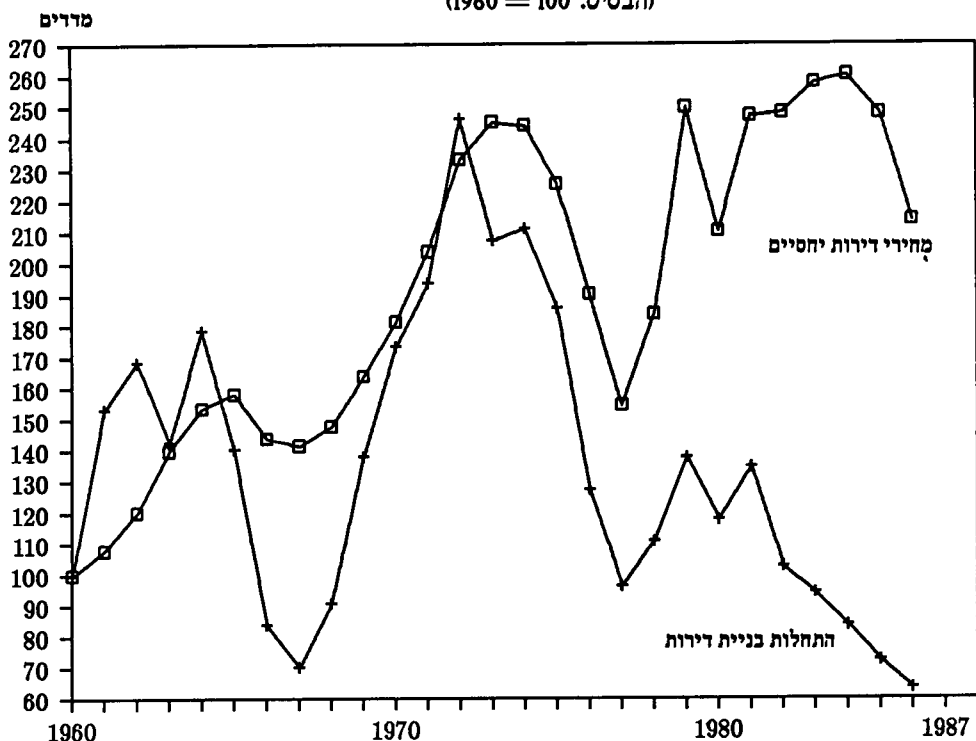
¹⁵ אמנם במקרים כאלה ייתכן שסך כל נכסיה של חברה יעלה על סך התחייבויותיה — אך זאת, בדרך כלל, רק אם לא נדרש מימוש מהיר של ערכי הנכסים (מקרקעין או דירות); מימוש מהיר של נכסים עלול להוריד מאוד את ערכם.

ההתפתחויות בשנת 1986 לא היו אחידות, והשאלה היא, אם ניתן להבחין במהלכה בהתאוששות ממשית. העשויה להימשך. לוח ו'-17 מצביע על שינוי-מה בהתחלות הבנייה הפרטית של דירות רביע השני של השנה — אך שינוי זה לא נמשך ברציפות: ברביע השלישי נרשמה ירידה קלה, וברביעי — שוב עלייה מסוימת. תמונה דומה מצטיירת מהנתונים על שטח התחלות הבנייה (אלפי מ"ר). לפי אי-הרציפות בגידול ההתחלות סביר להניח, כי לפנינו עדיין תנודות ארעיות, ולא שינויים מתמידים בפעילות הענף. במהלך 1986 ירד אחוז הדירות הלא-מכורות בסך היצע הדירות שלפני גמר. (ראה לוח ו'-19). ירידה זו משקפת, כנראה, הן צמצום של ההיצע עקב ירידה בהתחלות הבנייה, והן התאוששות מה בביקוש. לסיכום, נראה, שההתאוששות הקלה, שהסתמנה בענף במחצית השנייה של 1986, עשויה להתמיד רק אם אוכלוסיית הזקוקים לדירור אכן תגדל — התפתחות התלויה במידה רבה במאזן ההגירה.

דיאגרמה ו'-2

התחלות בניית דירות ומחירי דירות יחסית למחירים לצרכן, 1980 עד 1986

(הבסיס: 1960 = 100)

2. המדיניות הציבורית בשוק הדירות

המדיניות הציבורית בתחום הבנייה לדירור מבוצעת באמצעות שני כלים: בניית דירות ביזמת הסקטור הציבורי וסיוע במימון של רכישת דירות. היא עולה בקנה אחד עם צמצום הגירעון בתקציב הממשלה. כמו כן תואמת המדיניות את ירידת הביקוש לדירור, שסיבותיה נידונו לעיל. כיוון שחברות רבות וכיניהן חברות גדולות, נקלעו בשנים האחרונות לקשיים כספיים, ורבו המקרים של פשיטת רגל — הוקמה ליר משרד השיכון ועדה ציבורית, שתפקידה לסייע לחברות אלו.

שיעורי המימון והסיכסוך הגלומים בהלוואות לזוגות צעירים לפי קבוצת הזכאות¹,

1981 עד 1986

ביחס למחיר דירה בת 2.5 — 3 חדרים²

קבוצת הסיוע המרבי 2 — מקסימום		קבוצת הסיוע המזערי 1 — מינימום		
שיעור המימון	שיעור הסכסוך	שיעור המימון	שיעור הסכסוך	
30	42	8	20	1981
35	49	7	22	1982
30	44	6	21	1983
34	48	7	23	1984
42	54	9	23	1985
48	62	11	27	1986
41	54	6	25	I 1985
34	44	6	19	II
42	52	11	22	III
49	64	12	28	IV
50	65	11	28	I 1986
48	63	11	27	II
48	63	11	27	III
45	59	10	25	IV

(1) זכאים ששירתו בצה"ל.

(2) מחיר הדירה נלקח מסקר מחירי הדירות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה; שיעורי הסכסוך נגזרו מנתונים על סכומי ההלוואות ותנאי ההחזר והם נובעים משני גורמים: ריבית מוזלת, וסכסוך אינפלציוני הנובע משיטת ההחזר ומן החלק הבלתי צמוד במשכנתא.

ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, משרד השיכון ועיבודי בנק ישראל.

עדיין קשה להעריך את השפעתו של סיוע זה על הענף ואת הקשר שבינו להתאוששות המסתמנת בו: מכל מקום, עצם היחלצותה של הממשלה לעזרת חברות יש בה כדי לצמצם את אי־הוודאות בקרב רוכשים פוטנציאליים של דירות, ולפיכך היא עשויה להגביר את נטייתם לרכוש או להחליף דירה.

בתחום המימון מתבצעת מדיניות השיכון הציבורית בדרך של העמדת אשראי לרוכשי דירות. אשראי זה מסובסד ומופנה בעיקר לאוכלוסיית מעוטי יכולת, לזוגות צעירים ולתושבי אזורים מועדפים. נוסף על סיוע ברכישת דירה, מתבטאת המדיניות גם בהשתתפות בתשלום שכר דירה ובהעמדת דיוור בשכירות לרשות הנזקקים. שיעורי המימון ושיעורי הסכסוך בהלוואות לזוגות צעירים עלו בשנת 1986. (ראה לוח ו' 18-). עלייה של שיעור הסכסוך ניכרה כבר מאמצע 1985, וזאת עקב גידול בפער בין הריבית על האשראי המוכווין לריבית על האשראי החופשי. גידול זה נבע מהעלאת שיעור הריבית במשכנתאות החופשיות מ־7.5 אחוזים לכ־13 אחוזים, בעוד שהריבית אפקטיבית¹⁶ על המימון המוכווין עלתה אך במעט, עם הירידה התלולה של שיעורי האינפלציה.

¹⁶ הריבית האפקטיבית של המשכנתאות הציבוריות נמוכה מהריבית הנקובה, עקב הסכסוך האינפלציוני הנובע מפגור בעדכון הריאלי של ההחזרים. בהלוואות לקבוצת הזכאים בעלי הניקוד המרבי יש גם רכיב לא־צמוד, שהתמיכה הגלומה בו תלויה ישירות בשיעורי האינפלציה.

לוח 19-1

המחירים היחסיים של דירות ושיעורי הדירות הלא מכורות, 1980 עד 1986

השנה	מחירי הדירות	העלייה או הירידה (-) לעומת התקופה הקודמת			אחוז הדירות הלא מכורות בסך היצע הדירות שלפני גמר ²
		מחירי הדירות	מחירי הדירות	מחירי הדירות	
		יחסית למדד המחירים לצרכן ¹	יחסית למדד מחירי התשומה ¹	מכירת דירות ²	
(א ח ו י ס)					
1981	154.5	17.6	10.7	15.5	60.9
1982	121.8	0.4	2.1	-30.8	70.4
1983	155.1	3.8	8.7	-5.3	68.0
1984	378.2	0.9	-2.1	-22.9	73.9
1985	285.8	-4.7	11.5	-14.1	75.9
1986	27.8	-13.7	-12.8	2.0	69.0
I 1985	42.8	10.3	11.7	-1.5	74.4
II	39.2	-5.2	2.6	-6.1	72.5
III	32.6	-10.2	-5.2	-11.8	80.7
IV	-0.6	-8.7	-3.8	18.3	76.1
I 1986	2.0	0.7	-4.0	-11.3	74.3
II	2.4	-3.9	-3.4	14.0	68.9
III	1.7	-1.3	-4.5	-0.7	68.7
IV	3.8	-2.6	-1.0	-0.7	64.3

- (1) שיטות החישוב של מדד המחירים לצרכן ושל מדד מחירי התשומה בבנייה למגורים מבוססת על חישוב של מדדים אלו בהתאמה לתקופות הסקר, כלומר: לכל תקופת סקר חושב ממוצע מדד המחירים לאותה תקופה.
- (2) בסקטור הפרטי: עד 1982 מבוסס על 21 ערים, ומ-1982 — על 24 ערים.
- ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

כחלק מהמדיניות של הקטנת מעורבות הממשלה בשוק ההון, הוגבהה במהלך 1986 תקרת ההלוואות לדירור בשוק החופשי, וכך גדל גם משקלה של ההלוואה החופשית המרבית במחיר רירה ממוצעת במחצית השנייה של 1986. (ראה לוח 19-20). בראשית 1987 הוגבהה תקרת ההלוואה מ-22 אלף ש"ח ל-41 אלף ש"ח — עלייה האמורה להגדיל משקל זה עוד יותר. מכאן שהמדיניות הציבורית השנה הקלה על רכישת דירות במימון חופשי, וזאת באמצעות הגברת זמינות אשראי. על מידת מימושה של זמינות זו ניתן ללמוד מלוח 19-21: הלוח מראה, שבשלוש השנים האחרונות המימוש קבוע פחות או יותר; נראה, שעלייתם הניכרת של שיעורי הריבית על האשראי החופשי היא שהגבילה את השימוש באשראי זה השנה, על אף הגדלת זמינותו.

לסיכום, הריבית הממוצעת על האשראי החופשי והאשראי המכוון גדלה, ותרמה לירידת הביקושים לדירור — אך הרחבת הזמינות של אשראים אלו טרם מצאה את ביטוייה השנה.

לוח ו' - 20

משקל ההלוואה החופשית המרבית במחיר דירה ממוצעת, 1980 עד 1986

שנה	רביע	הסכום המרבי של ההלוואה החופשית	מחיר דירה בת 3.5-4 חדרים	משקל ההלוואה החופשית ממחיר הדירה
		(שקלים חדשים)	(אחוזים)	
1980	I	80	189	42.2
	II	100	236	42.4
	III	130	287	45.2
	IV	130	363	35.8
1981	I	200	478	41.8
	II	250	167	40.5
	III	275	750	36.7
	IV	275	905	30.4
1982	I	275	1,030	26.7
	II	275	1,313	21.0
	III	368	1,585	23.2
	IV	415	2,052	20.2
1983	I	415	2,444	17.0
	II	600	2,957	20.3
	III	600	3,605	16.6
	IV	600	5,319	11.3
1984	I	600	8,361	7.2
	II	1100	12,529	8.8
	III	1950	18,746	10.4
	IV	2817	31,774	8.9
1985	I	4033	42,301	9.5
	II	4933	67,104	7.4
	III	7583	90,154	8.4
	IV	10,600	85,095	12.5
1986	I	11,000	89,819	12.2
	II	11,000	91,760	12.0
	III	14,889	93,222	16.0
	IV	20,500	97,724	21.0

ה מקור : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ובנק ישראל.

לוח ו' - 21

הלוואה ממוצעת למגורים יחסית למחירי הדיירות¹ עד 1986

משקל הלוואה לא מוכוונת במחיר דירה		
בת 4-3.5 חדרים	בת 3-2.5 חדרים	
10.9	16.7	1980
18.0	27.3	1981
23.9	36.2	1982
21.9	30.9	1983
29.6	43.0	1984
29.8	41.6	1985
29.7	43.2	1986

(1) הלוואה הממוצעת וחשבה כאמצעות חלוקת סך כל הלוואות בשקלים חדשים במספר הלוואות שניתנו. נתונים אלו גבוהים יחסית לנתונים שבלוח ו' - 20 בעיקר לשנים האחרונות, כיוון שהם כוללים הלוואות שניתנו מאמצעים של הקבלנים לקוני הדיירות נוסף על אלו שניתנו במסגרת האמצעים של הבנקים למשכנתאות ונקבעים לפי סכום הלוואה המכרי שמתור להם לתת.
ה מ ק ו ר : הפיקוח על הבנקים, הלשכה המרכזית, לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

5. התחבורה והתקשורת

א. קווי ההתפתחות העיקריים

התוצר של ענף התחבורה והתקשורת עלה בשנת 1986 ב־4.5 עד 5 אחוזים, ובשיעור דומה גדלה גם התפוקה הריאלית. זאת תוך התאוששות מההאטה ששררה ב־1985 והתקרבות לשיעורי הגידול המהירים של השנים 1984 ו־1983. (ראה לוח ו' - 22) ההתאוששות ניכרה בתפוקת התחבורה, שעלתה ב־3 אחוזים, לאחר ירידה של 1.5 אחוזים ב־1985, בעוד שבתקשורת נמשך הגידול המהיר, המאפיין את השנים האחרונות. על רקע היציבות בתשומת העבודה ב־1986, הושג גידולה של התפוקה הכללית תוך עליית פריון העבודה, מגמה הנמשכת זה כמה שנים; גם הפריון הכולל של הענף נשאר ב־1986 גבוה. יש לציין, כי גם בענף התחבורה פעל השכר ב־1986 כגורם מרסן מצד ההיצע (ראה פרק ד', "התעסוקה והשכר"); השכר הריאלי עלה בקצב מהיר, דומה לזה שבכלל הסקטור העסקי — כ־9 אחוזים (במונחי כוח קנייה). ההשקעה הגולמית בענף התרחבה במידה ניכרת, לאחר שנתיים של ירידות חריפות, ובולטות עלייתן של ההשקעות בכבישים ובכלי תחבורה וההתאוששות בהשקעה במכוונות וציוד. (האחרונה התרכזה במחציתה השנייה של השנה.) הגידול בהשקעות האיץ במקצת את גידול מלאי ההון במשך 1986, לאחר האטה בשנתיים הקודמות. בערך המלאי בולטת הירידה במלאי האניות והמטוסים גם יחד, ירידה שנמשכה מהשנה הקודמת. הירידה במלאי האניות, הנמשכת למעשה חמש שנים רצופות, קשורה כנראה לשפל הנמשך בספנות העולמית.

בענפי המשנה של התחבורה גדלה תפוקת התחבורה היבשתית, לאחר שנתיים של שפל, בעיקר הודות לגידול הביקוש להובלת מטענים, במקביל להתרחבות הפעילות בענפי המשק במהלך השנה. כגורם מרסן פעלה בענף משנה זה הצטמצמות הביקוש לשירותי אוטובוסים, כתוצאה מעלייה ניכרת במחיריהם היחסיים. הספנות והתעופה גם יחד נהנו מגידולו של היקף סחר החוץ הישראלי (ובייחוד היבוא) כפרט, ומהתאוששות־מה בסחר העולמי בכלל. בתעופה בלטה ב־1986 גם התאוששות בתפוקה מהסעת נוסעים.

לוח ו'-22

התפוקה הריאלית, המחירים, התוצר וגורמי הייצור בתחבורה ובתקשורת. 1983 עד 1986
(אחוזים)

נ מ ח י ר י ם				נ ת פ ו ק ה				אומדן המשקל בתוצר הגולמי של הענף ב-1985 (מחירי 1977/78)		המשקל בפריז 1985
1986	1985	1984	1983	1986	1985	1984	1983			
(העלייה או הירידה (-))										
				3.1	-0.9	-1.0	4.0	31.0	40.3	תחבורה יבשתית
86	408	355	119	-7.0	-2.5	-0.5	2.9	7.0	14.0	אוטובוסים
67	309	339	132	2.0	2.0	-6.0	-3.0	2.7	4.6	מנויות
58	293	340	138	-6.7	-1.2	-0.5	6.0	20.3	19.2	משאיות ¹
45	306	319	119	4.4	8.5	-1.6	3.5	0.9	1.4	רכבת
				-12.0	21.0	-1.2	-4.7	0.1	1.1	קווי דלק וגז
32	304	302	124	1.9	-4.5	12.2	2.5	31.0	22.6	ספנות נמלים
28	298	377	113	-0.7	-3.4	14.5	2.2	25.3	13.5	ספנות
47	332	282	174	13.5	-8.8	3.5	4.0	5.7	9.1	נמלים
33	294	364	126	4.8	2.4	15.4	20.9	19.3	17.4	תעופה ושרות תעופה
34	296	358	122	5.3	2.6	17.8	21.6	17.3	15.6	תעופה
29	281	426	162	0.1	0.5	-1.9	15.7	2.0	1.8	שרות תעופה
39	378	346	108	11.5	6.3	15.0	12.9	18.7	19.7	תקשורת
		4.6		-0.2	8.7	7.6		100		סך כל התפוקה במחירי שוק
				4.8	0.2	7.7	7.9		100	סך כל התוצר הגולמי, במחירי 1977/78
				12.9	-21.3	-28.3	36.6			ההשקעה הגולמית
				0.7	1.8	4.1	1.5			מלאי הזנן בתחילת השנה
				0.5	-3.6	3.0	-1.4			המועסקים
				4.0	4.7	1.7	6.6			הפריזון הכולל

(1) הנתונים עברו משאיות מבוססים על מערכת תשומה תפוקה.
ה מ ק ו ר : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ובנק ישראל.

ב. הסעת נוסעים פנים ארצית

תפוקת הקואופרטיבים לתחבורה ירדה ב־1986 ירידה ניכרת, כ־7 אחוזים, לאחר ירידה מתונה בת אחוז אחד ב־1985; בולטת ירידתו של הפדיון מנסיעות בקווים קבועים — כ־9.5 אחוזים. הירידה התלולה בתפוקה החלה למעשה במחצית השנייה של 1985, עם הנהגת התכנית לייצוב המשק, שאחד מרכיביה היה קיצוץ דראסטי בסכסוד התחבורה הציבורית, תוך עלייה בת 100 אחוזים של תעריפים; התעריפים הועלו שוב במאסר 1986, וזאת ב־25 אחוזים. מיוני 1985 ועד סוף 1986 עלו המחירים היחסיים¹⁷ של נסיעות באוטובוסים בכ־32 אחוזים בקווים העירוניים ובכ־46 אחוזים בבניעירוניים. בין העלאות התעריפים, זחל הסכסוד למעלה, ועם יציבות התעריפים, המתמשכת ממאסר 1986, גדלה התפוקה הריאלית בקווים קבועים במשך השנה, אך עדיין נשארה נמוכה מאוד לעומת התקופה שקדמה להנהגת תכנית הייצוב.

היקף הסובסידיה לקואופרטיבים הסתכם ב־1986 בכ־273 מיליוני ש"ח, לעומת כ־312 מיליון ב־1985. זוהי ירידה של כ־44 אחוזים בסכסוד הריאלי (מנוכה במרד מחירי התשומות באוטובוסים), לאחר עלייה של כ־28 אחוזים ב־1985¹⁸. כמו כן ירד חלקה של הסובסידיה בכלל הכנסות הקואופרטיבים (כולל סובסידיה) לכ־39 אחוזים, לאחר כ־56 אחוזים ב־1985 ומעל 60 אחוזים ב־1983 ו־1984. (ב־1980 ירד חלקה של הסובסידיה ל־33 אחוזים, בעקבות המדיניות הכלכלית של סוף 1979.)

מספר האוטובוסים פחת ב־1986 ב־1.6 אחוזים, מספר המועסקים פחת ב־3.3 אחוזים, וכך ירד הפדיון המחושב ירידה ניכרת. שירות ציבורי כהסעה בתחבורה ציבורית מאופיין בקשיחות כלפי מטה מצד ההיצע¹⁹, תכונה שיכולה להביא לעתים לירידות תלולות, זמניות, בפדיון. הקילומטראז' הכולל של האוטובוסים עלה ב־1986 כמעט ב־5 אחוזים, למרות ירידת הביקוש.

ב־1986 נוצר צירוף התפתחויות, שכנראה העלה את הכדאיות של דרכי נסיעה אלטרנטיביות, וכך התריף את ירידת התפוקה באוטובוסים: מצבת כלי הרכב הפרטיים גדלה מאוד (תוך עלייה ברמת המינוע, הוא היחס בין מצבת כלי הרכב לבין האוכלוסייה), לאחר גידול איטי ב־1985. הנסיעה ברכב פרטי הוזלה

לוח ו' 23

מחירים יחסיים¹ של נסיעה בתחבורה ציבורית והחזקת רכב פרטי, 1983 עד 1986

	אוטובוסים		מוניות		אחזקת רכב פרטי		
	קווים עירוניים	קווים בניעירוניים	קווים עירוניים	קווים בניעירוניים	סך הכול	מזה: דלק	
1983	0.790	0.694	0.964	0.860	0.900	0.822	
1984	0.807	0.676	1.004	0.796	0.835	0.854	
1985	1.172	0.991	1.007	0.815	0.924	0.944	
1986	1.270	1.217	1.117	1.158	1.072	0.759	

(1) מרד המחיר של כל סוג נסיעה מחלק במרד המחירים לצרכן.

¹⁷ לעומת מרד המחירים לצרכן.

¹⁸ גם את השנים שלפני 1985 אפיינו תנודות חריפות בסכסוד הריאלי — ירידה של 17 אחוזים ב־1984 ועלייה של 67 אחוזים ב־1983. והתפתחות זו מצביעה על תוסר אחידות במדיניות הסכסוד של הממשלה בתחום זה. למרות צמצום הסכסוד ב־1986, נשארה הסובסידיה לתחבורה הציבורית חלק נכבד מסך הסובסידיה שניתנה למוצרים ושירותים — כ־47 אחוזים, לעומת כ־45 אחוזים ב־1985.

¹⁹ כך הקילומטראז' לא מגיב על ירידה בביקוש. הקווים הקבועים מוכתבים לקואופרטיבים, אם כי נותר להם תופש תמרון מסוים, בעיקר בתחום התדירות.

מאוד יחסית לנסיעה באוטובוס, כתוצאה מהירידה במחירי הדלק המקומיים²⁰. תעריפי הנסיעה באוטובוס הועלו שוב במארס 1987, ב־20 אחוזים, בעוד שמחירי הדלק לרכב פרטי נשארו יציבים²¹. אף הנסיעה במוניות הוזלה יחסית לנסיעה באוטובוסים, ומתברר שהתפתחות זו השפיעה ב־1986 על הביקוש לשירותי מוניות, כתחליף לנסיעה באוטובוס, ותפוקתן הריאלית של מוניות עלתה במקצת ב־1986²².

סבסוד הקואופרטיבים לתחבורה נועד לעודד את השימוש בתחבורה ציבורית על חשבון השימוש ברכב פרטי (כדי לחסוך בדלק ולהקל על הצפיפות בערים). לסבסוד יש גם יעד חברתי, שכן הנטייה לנסוע בתחבורה ציבורית גבוהה יותר באוכלוסייה שרמת הכנסתה נמוכה. נראה, ששני היעדים ניתנים להשגה — ללא כל הרחבה של הסבסוד — וזאת בדרך של העמקת הסבסוד לקווים עירוניים על חשבון קווים בין עירוניים; כבר כעת משקלם של הקווים העירוניים גבוה יותר בסבסוד. עם זאת, בהנחה שבשטח עירוני גמישות הביקוש לשינויי תעריפים נמוכה יותר — אין ביטחון כי המשך התפתחותה של מערכת הסבסוד בכיוון זה אכן תביא לשימוש מוגבר בתחבורה ציבורית מעבר לרמה מסוימת. נראה שלטווח ארוך, רצוי לנסות ולהביא את הסבסוד למינימום מבחינה תקציבית, בלי לפגוע ביעדים האחרים, ולהימנע משינויים מהירים בשיעורו (כאלה שהיו בשנים האחרונות). מדיניות כזאת תבטיח את התייעלות הקואופרטיבים, ותקטין את ההשפעות השליליות שמקורן בקיומו של מונופול בענף זה.

ג. הובלת מטענים פנים-ארצית

ב־1986 גדלה תפוקת ענף המשאיות^{23,24} בקצב מהיר, כ־7 אחוזים, לאחר הירידה האיטית בשנתיים הקודמות, ומקור הגידול היה התרחבות הפעילות בענפי המשק במהלך השנה. מחסור הורגש בצי המשאיות; לאחר שנתיים של ירידה דראסטית ברכישת משאיות חדשות, נבלמה הירידה ב־1986 (ראה דיאגרמה ו'–3), ולקראת סופה ובתחילת 1987 גברו הרכישות.

התפוקה של ענף הבנייה²⁵ בכלל וירדה ב־1986 בכ־6 אחוזים, אולם סלילת כבישים — שהיא פעילות עתירת תשומה של שירותי משאיות — התרחבה במדה ניכרת, והגדילה את התפוקה בתחום הובלת המטענים. בתעשייה נרשם גידול בענפים המאופיינים בתשומה ניכרת של הובלה במשאיות — למשל כרייה וחציבה ומינרלים אלימתכתיים (ראה בסעיף התעשייה לעיל) — ובחקלאות גדל במדה ניכרת יצוא

²⁰ עם זאת, נתונים מדגמיים ארעיים על קילומטראז' למכונית אינם מצביעים על גידול בשנת 1986, וכעת אין הסבר לתופעה זו.

²¹ העלאת תעריפי הנסיעה באה כתגובה לחידוש עלייתם של מחירי הדלק הבינלאומיים לקראת סוף 1986; בתחילת 1987 הועלו גם מחירי הדלק לתעשייה ולחברת החשמל. אי התאמתם של מחירי הבנוי היא אפוא יוצאת דופן.

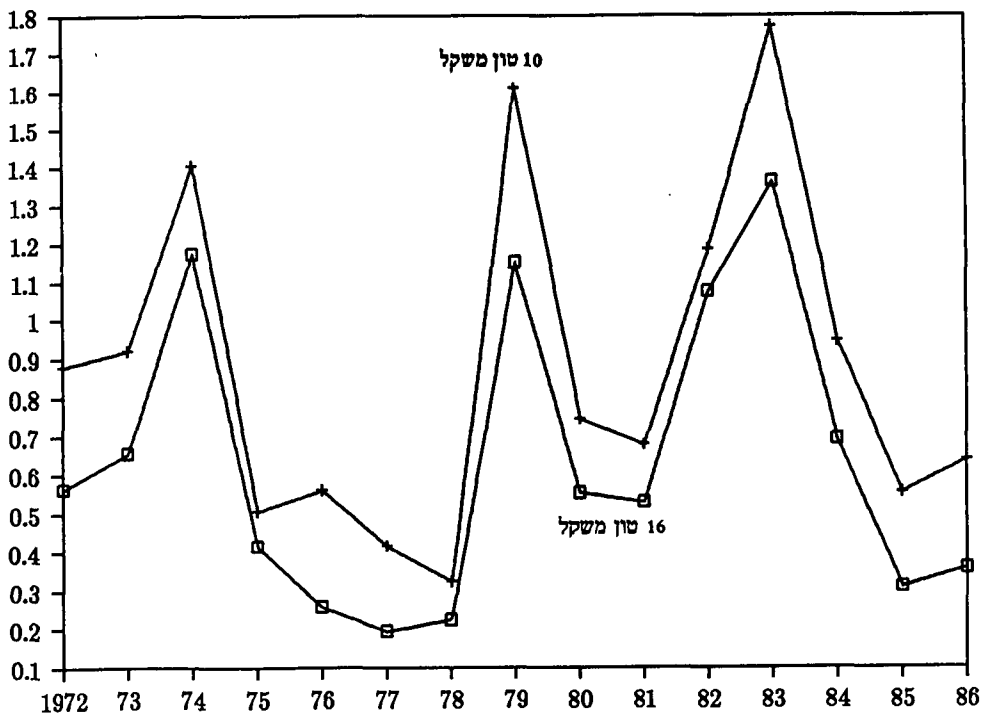
²² בין היתר, עלה ב־1986 הביקוש לנסיעה במוניות, כי מחיר הנסיעה נראה לציבור נמוך. לעומת תעריף הנסיעה באוטובוס, שהוא תעריף לנפש, התעריף לגבי מוניות (בנסיעות לפי הזמנה) הוא תעריף למונית, כך שהתעריף לנפש יורד עם עליית מספר הנוסעים בה. כך ניתן להוריד את התעריף לנפש במונית, כדי שיתקרב למחיר הנסיעה באוטובוס. הפדיון בנסיעות במונית שירות, שגם בהן התעריף הוא לנפש, אינו עולה על 20 אחוזים מסך הפדיון של ענף המוניות.

²³ הגדרה רשמית של משאית הובלה בהגדרה הרשמית של משרד התחבורה הוא משאית במשקל כולל של 10 טון ומעלה; מפעילי המשאיות מעדיפים הגדרה של 16 טון ומעלה. כלי רכב המובילים מטענים ומשקלם קטן מ־10 טון נקראים "משאיות שירות".

²⁴ אין נתונים שוטפים על התפתחות התפוקה של ענף המשאיות. אומדן התפוקה מבוסס על ניתוח תשומה-תפוקה עם מקדמים משנת 1977/78, שבה נערך סקר המשאיות האחרון. מפני הזמן הרב שעבר מאז סקר זה, ייתכן שהמקדמים אינם מדויקים לגמרי לפי הצורך, כי בעשור האחרון חלו בענף שינויים — גם טכנולוגיים וגם בדפוסי השימוש במשאיות, הן מצד חברות התובלה והן מצד החברות הרוכשות שירותי הובלה למוצריהם. לפיכך יש להתייחס אל אומדני התפוקה המוצגים כאן בזהירות.

²⁵ ענף הבנייה מספק כ־25 אחוזים מהביקוש לענף המשאיות, ענף החקלאות מספק גם הוא כ־25 אחוזים, והתעשייה — כ־50 אחוזים.

דיאגרמה ו' - 3
רכישת משאיות - לפי משקל כולל, 1972 עד 1986

פרי ההדר. גורם נוסף להתגברות הביקוש לשירותי תובלה במשך 1986 היה הגידול במטעני היבוא האזרחי לישראל. דמי ההובלה שוחררו מפיקוח המחירים ביולי 1986, ובמחצית השנייה של השנה נטו לעלות בשיעור דומה לזה של עליית מחירי התשומות. לפני כן, במשך שנים מספר, היתה עליית דמי ההובלה איטית מזו של מחירי התשומות, וזאת בהשפעתו של עודף ההיצע, שהביא לתחרות אינטנסיבית בין מפעילי המשאיות.

עוצמת הגלים ברכישת משאיות מאז 1972 מלמדת, כי היקף הפעילות השוטפת במשק לא היה הגורם היחיד שהשפיע על הרכישות בעבר. ב־1974, לאחר מלחמת יום הכיפורים, אישרה הממשלה יבוא מאסיבי של משאיות, לשם החלפת אלו שניזוקו במלחמה. ב־1979 נרשמו רכישות מוגברות, בגלל ההכנות לנסיעה מסיני ולהיערכות בנגב, ומתוך ציפייה שהעבודות יימסרו לקבלנים ישראלים. ב־1982 ו־1983 הפעילות בענף אמנם התרחבה, כתוצאה מ"מלחמת שלום הגליל", מעלייה בסלילת כבישים ומגמר העבודה על שדות התעופה בנגב — אולם נוסף על כך הביאה התפתחות שערי חליפין באותה תקופה להקדמת רכישות. בשני המקרים האחרונים החריפה הממשלה את המצב, בתה אשראי מוזל. גלי הרכישות הביאו לעודף היצע ניכר, שגרם לירידת הפריון והרווחיות.

התרחבותה של תפוקת הרכבת הואטה ב־1986, לאחר גידול רב ב־1985. הפריון ברכבת נובע כמעט כולו מהובלת מטענים — בין 75 ל־80 אחוזים במונחים ריאליים בשנים האחרונות. נוסף על כך יש ריכוזיות רבה בסוג המטענים המובלים ברכבת; כ־70 אחוזים הם כימיקלים ורשמים; לפיכך נראה, שההאטה ב־1986 נובעת מהאטת גידולו של יצוא הכימיקלים השנה, לאחר הגידול המהיר ב־1985.

תפוקת התקשורת המשיכה לגדול ב־1986 בקצב מהיר, כ־12 אחוזים, זו השנה הרביעית ברציפות; בשירותי הטלפון — התורמים כמעט 90 אחוזים לפריזון הענף — היה גידול של כ־13.5 אחוזים. בשירותי דואר ומברקה נרשם גידול מסוים, לאחר הירידה הדראסטית ב־1985, אולם התפתחות זו לא היה בה כדי לשנות את מגמת צמצום חלקם של שירותי הדואר והמברקה בענף התקשורת, מגמה המבטאת את התחלופה בין שימוש בשירותים אלו לשימוש בשירותי הטלפון. תהליך זה זורז מאוד ב־1984 וב־1985, שבה הגיע חלקה של תפוקת שירותי הדואר והמברקה לכ־7.5 אחוזים, לעומת כ־15 אחוזים ב־1982. לאחרונה הוקמה חברה ממשלתית לאספקת שירותי דואר, במטרה ברורה לשפר את יעילותו של שירות זה. לאחר העלאת התעריפים בענף התקשורת בכ־40 אחוזים, עם הנהגת התכנית לייצוב המשק, הועלו התעריפים פעמיים במשך 1986 — ביולי ובספטמבר. במחירים היחסיים של שירותי התקשורת לא חל, בממוצע, שינוי בשנת 1986.

הגידול בתפוקת שירותי הטלפון ב־1986 נבע הן מגידול בפעילות השוטפת והן מהמשך התרחבות התשתית. מספר פעימות המונה של כלל השיחות עלה בכ־7 אחוזים²⁶, לאחר גידול של כ־12.5 אחוזים ב־1985. מספר הקווים הישירים שחוברו עלה בכ־9 אחוזים. מספר ההתקנות החדשות, כ־63 אלף בממוצע ב־1981 ו־1982, גדל ל־98 אלף ב־1985 ול־105 אלף ב־1986. מספר הבקשות הממתינות להתקנה ירד במידה ניכרת — מכ־210 אלף ב־1982 עד 170 אלף ב־1985 וכ־114 אלף ב־1986. נמשכה התקנת מרכזות ספרתיות, שהן הציוד החריש ביותר בענף; חלקן של מרכזות אלו בסך הקיבול של מרכזות הטלפון עלה מכמעט אפס ב־1982 לכ־15 אחוזים ב־1986, ולהבא יתקינו רק מרכזות מסוג זה. כמו כן נמשכה ב־1986 ההתקנה המואצת של טלפונים ציבוריים.

שירותי הטלפון זוכים להכנסות מיצוא: בהתחשבות בין ישראל לבין ארצות היעד העיקריות של שיחות בינלאומיות, הארץ השולחת את השיחה מעבירה לארץ המקבלת אותה חלק מהעלות. היקף השיחות הבינלאומיות הנכנסות לישראל מהארצות העיקריות (כגון ארה"ב ואנגליה) גדול הרבה יותר מהיקף השיחות היוצאות לארצות אלו, והתוצאה ב־1986 היתה יצוא נטו לזכות ישראל בכ־70 מיליוני דולרים.

ה. ספנות²⁷ ונמלים

תפוקת הספנות הישראלית נשארה יציבה ב־1986, לאחר ירידה של כ־3.5 אחוזים ב־1985. ב־1986, כמו ב־1985, ירדה התפוקה מהובלת מטענים בין נמלים זרים, ואת השפעתה של התפתחות זו על סך התפוקה קיזז גידול התפוקה מהובלת סחר החוץ של ישראל — ובייחוד מטעני יבוא, שגרלו השנה מאוד. (ראה פרק ו', סעיף החשבון השוטף). ההובלה בין נמלים זרים — כ־50 אחוזים מסך תפוקת הספנות בשנים האחרונות — משלימה את הובלת סחר החוץ הישראלי מבחינת צי הסחור, ובלעדיה לא היה הצי יכול להתקיים בממדיו הנוכחיים.

ברקע להתפתחות הספנות הישראלית בשנת 1986 נמשך השפל, המאפיין את הספנות העולמית בשנים האחרונות. עם זאת מסתמנת בלימת ההידרדרות²⁸: אמנם מעמס צי הסחור העולמי המשיך לרדת, זו השנה החמישית ברציפות, אך גידול בכ־2 אחוזים נרשם בהובלה הימית העולמית במונחי טונות וגידול בכ־5.5 אחוזים — במונחי טון־מיל. מעמס האניות המובטלות ירד במידה משמעותית, ועורף ההיצע בצי הסחור העולמי

²⁶ גידול זה מוטא כלפי מטה במקצת בהשוואה לגידול בשנים קודמות, כי בספטמבר 1986 הוראה פעימת המונה בשירות בינעירונית (המהוות 70 אחוזים מכלל השיחות המקומיות) מ־12 ל־14 שניות. תיקון בגין שינוי זה היה מעלה את גידול מספרן של פעימות המונה ב־1986, במונחים של פעימות "סטנדרטיות", לכ־10 אחוזים.

²⁷ הדיון מתייחס להובלת מטענים, המהווה כ־97 אחוזים מסך פריזון הספנות. הנתונים בלוח 22 כוללים אומנים של שארית התפוקה בענף, המורכבת מהחברות אניות לחברות ורות וסעיף שונות.

²⁸ הנתונים שלהם ניתנו את מגמות הספנות העולמית נלקחו מ־Fearnleys Review, פרסום מקובל בתחום הספנות.

לוח ו-24

סריון הובלת מטענים בססנות הישראלית¹, 1983 עד 1986

העלייה או הירידה (-) באחוזים				ההתפלגות						
1986 ²	1985	1984	1983	1986 ²	1985	1984	1983	1986	1985	
(בתפוקה הריאלית)				(א ח ר ז ים)				(אלפי ש"ח)		
הפריון לפי סוג ההובלה										
-0.7	-3.8	15.8	5.8	100	100	100	100	1,148	904	סך הכול
4.2	4.5	-1.0	2.0	34	33	29	35	389	296	מטעני יבוא
2.3	8.9	29.8	-13.1	19	18	16	15	217	165	מטעני יצוא
מטענים בין נמלים										
-4.9	-11.6	23.3	15.0	47	49	55	50	542	442	זרים

(1) ראה הערה 27 בטקסט.

ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

הצטמצם, על פי ההערכה, בכשליש בין סוף 1985 לסוף 1986. כמו כן נראה, כי נבלמה הירידה שאפיינה את השנתיים הקודמות בתחום תעריפי ההובלה.

הספנות הישראלית נהנתה אף היא מההתאוששות הקלה בענף הספנות העולמית: הובלת המטענים בין נמלים זרים עלתה השנה בכ־12 אחוזים.²⁹ עם זאת ירדה תפוקתו הריאלית של נתח הובלה זה בשקלים, ומכאן שגם ענף יצוא זה — שבו התשלומים מבוצעים בעיקר בדולרים — סבל ב־1986 מהיחלשות הדולר מול מטבעות אחרים, ורווחיות חלק זה של הספנות הישראלית ירדה. עם זאת ראוי לציין את המשך ההתאוששות הפיננסית של חברת "צים", שהודיעה ב־1986 על רווח נטו, זו השנה השנייה ברציפות. השיפור במצב החברה נבע בעיקר מתהליך התייעלות (שכלל את הקטנת כוח האדם) ומירידת שיעורי הריבית במשק.

הגידול הניכר בתפוקת הנמלים ב־1986, כ־14 אחוזים, נבע מהגידול בשינוע המטענים של סחר החוץ הישראלי, לאחר הצטמצמות ב־1985, שהביאה לירידת תפוקת הנמלים. מגמת הירידה במספר המועסקים בנמלי הים בשנים האחרונות נמשכה גם ב־1986.

ו. תעופה ושרות תעופה

קצב גידולה של תפוקת התעופה הישראלית בשנת 1986 היה מהיר מאשר ב־1985 — כ־5 אחוזים לעומת כ־2.5 אחוזים — אולם קצב זה היה עדיין איטי לעומת 1983 ו־1984; בתחום שדות התעופה היתה התפוקה יציבה, זו השנה השלישית ברציפות. בחלוקה הפנימית של תפוקת התעופה היו ההתפתחויות שונות בתכלית: התפוקה מהסעת נוסעים גדלה בכ־5 אחוזים, לאחר הירידה שאפיינה את שנת 1985, ואילו התפוקה מהובלת מטענים גדלה בקצב איטי, לאחר עלייה מהירה בשלוש השנים הקודמות (בכ־24 אחוזים לשנה, בממוצע).

שני גורמים עיקריים מסבירים את העלייה בהסעת נוסעים ב־1986 — הגידול הרב ביציאות ישראלים לחו"ל, לאחר צמצומן הניכר ב־1985, והמעבר של תיירים נכנסים לחברות ישראליות, כתגובה על פעולות הטרור בארצות אירופה במחצית השנייה של 1985; הגורם השני קיזז במידת־מה את ההשפעה של ירידת התיירות הנכנסת דרך האוויר על התעופה בישראל בשנת 1986 תוך גידול בתפוסת מטוסיה. (ראה להלן, בסעיף התיירות). מספר התושבים היוצאים גדל ב־1986 בכ־30 אחוזים, לאחר ירידה של כ־26 אחוזים ב־1985. סך הנוסעים שהגיעו לישראל ויצאו ממנה דרך האוויר ירד ב־1986 בכ־2 אחוזים, אולם בחברות ישראליות היה גידול של 7 אחוזים, ואילו בזרות — ירידה של כ־11 אחוזים. מעבר זה, תרם לשיפור רווחיותה של חברת "אל־על" ב־1986, תוך גידול בתפוסת מטוסיה. המעבר גם מסייע בהסברה של היציבות בתפוקת שדות התעופה, הנמדדת, בין היתר, על פי האגרות המוטלות על סך הנוסעים באויר — על רקע הגידול בתפוקת התעופה, המבוססת על הסעת נוסעים בחברות ישראליות בלבד. גם בתעופה הפנים־ארצית היה גידול רב, ומספר הנוסעים גדל בכ־31 אחוזים, בעיקר כתוצאה מהרחבת התיירות לאילת.

הגידול האיטי בתפוקה הריאלית מהובלת מטענים דרך האוויר ב־1986, כ־1.7 אחוזים, מקביל לעלייה דומה בהיקף המטענים במונחי טון־מייל, אך סך הטונאז' של המטענים שהובלו בדרך זו עלה בשנת 1986 ב־14 אחוזים — קצב מהיר אף יותר מאשר בשנתיים הקודמות (כ־4 אחוזים ב־1984 וכ־5 אחוזים ב־1985). שני גורמים עיקריים לפער זה בין גידול היקף מטענים לבין גידול התפוקה: (א) שינוי במבנה המטענים ב־1986 — גידול חלקם של המטענים החקלאיים³⁰, שבהם ההכנסה ליחידת מטען נמוכה יותר מאשר

²⁹ הירידה בשנה הקודמת נבעה בעיקר מסגירה רצונית של שני שירותים בירי חברת "צים".

³⁰ היצוא החקלאי הוא עיקרו של המטען האווירי.

במוצרים תעשייתיים; (ב) שינוי במבנה היעדים הגיאוגרפיים של היצוא — גידול חלקה של התוצרת המובלת לאירופה, עקב ההתפתחויות בשערי החליפין (ראה פרק ג'). חשיבות התפוקה מהובלת מטענים, שגדלה מכ־20 אחוזים מסך התפוקה הריאלית בתעופה ב־1982 לכ־25 אחוזים ב־1985, נובעת בין היתר מהעובדה, שבהובלת המטענים, העונתיות, שיש בה כדי להוריד את הניצולת, פחותה מאשר בהסעת נוסעים.

לוח ו'—25

הפרדיון בשירותי ההובלה האווירית¹, 1983 עד 1986

העלייה או הירידה (-) בתפוקה הריאלית				התפלגות הפרדיון				פרדיון	
1983	1984	1985	1986	1983	1984	1985	1986	1986	1985
(אחוזים)				(אחוזים)				(מיליוני שקלים חרשים)	
הפרדיון לפי ענף									
5.2	2.2	17.5	22.4	89.1	88.1	87.5	88.4	871	616
0.1	0.5	-1.9	15.7	10.9	11.9	12.5	11.6	107	83
הפרדיון לפי סוג השירות									
5.3	-2.8	11.4	24.2	68.0	67.9	67.7	71.3	665	475
1.7	16.0	39.6	16.2	22.4	23.3	21.6	19.2	219	163
10.2	4.0	-2.4	15.0	9.6	8.8	10.7	9.5	94	61
4.8	2.1	15.5	21.7	100.0	100.0	100.0	100.0	978	699
סך הכול									

(1) החישובים — לפני עיגול המספרים. לא כולל החכרת מטוסים לחברות ישראליות.
ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

6. התיירות³¹

א. קווי ההתפתחות העיקריים

בשנת 1986 הצטמצם כמידה ניכרת היקפה של התיירות הנכנסת לישראל: כניסות התיירים³² פחתו ב־13 אחוזים, ומספר הנוסעים בשיוט — ב־45 אחוזים; זאת לאחר גידול רצוף בשלוש השנים הקודמות, שבהן התאוששה התיירות לישראל מהשפעת מלחמת לבנון. (ראה לוח ו'—26.) בולטת במיוחד הירידה בתיירות מארה"ב ומקנדה, כ־41 אחוזים, בעוד שמספר התיירים מארצות אירופה נשאר כמעט ללא שינוי. (שני מקורות אלה מהווים כ־80 אחוזים מסך התיירות לישראל.) התפתחות התיירות הנכנסת ב־1986 היתה חלק מהידלדלות התיירות לאזור המזרח התיכון כולו — ירידה בכ־16 אחוזים — בעוד שהתיירות העולמית

³¹ סעיף זה דן בעיקר בתיירים לישראל, כלומר ביצוא של שירותי תיירות. בתחומים שמצויים לגביהם נתונים סטטיסטיים דן הסעיף גם בתיירות פנים. התיירות אינה ענף מוגדר בתוך ענפי הכלכלה, שכן ההוצאות בסעיף זה נרשמות בענפים רבים: שירותי בתי מלון, בתי קפה ומסעדות, מסחר, תחבורה וכו'. התוצר הנובע מיצוא שירותי תיירות מוערך בכ־5 אחוזים מכלל התוצר. כך מדורגת ישראל בין הארצות שתוצרן הנובע מיצוא שירותי תיירות גבוה ביותר.

³² רוב הניתוחים בפרק זה יתייחסו להגדרה זו של מספר התיירים, שכן קבוצת מבקרים זו, שהייתה בישראל ארוכה יחסית, ולפיכך יש לגדלה השלכות על ענפי התיירות השונים (בתי מלון, שירותי אוכל וכו').

גדלה בכ"2 אחוזים. הצטמצמות היקף התיירות, על אף עוצמתה, לא נמשכה לאורך השנה כולה; באמצע השנה חל מפנה חדר, ובמחציתה השנייה ניכרה התאוששות מהירה: מספר התיירים הנכנסים גדל, ובמקביל לו — מספר לינות התיירים. (ראה דיאגרמה ו'—4). ההתאוששות נמשכה גם בחודשים הראשונים של שנת 1987.

הצמצום בהיקף התיירות לישראל לא השפיע במלוא עוצמתו על ענף המלונאות: מספר הלינות בבתי המלון המומלצים לתיירים⁹ ירד בכ"3 אחוזים בלבד, כי גידול רב בהיקף תיירות הפנים של ישראלים פעל כגורם מקזז. התפוסה של מיטות בבתי המלון ירדה אף היא לכ"50.5 אחוזים, לעומת כ"54 אחוזים ב"1985, אולם נשארה גבוהה יותר מאשר ב"1984. עם זאת נראה, שרווחיות בתי המלון ירדה ב"1986, ובייחוד במקרים שיש בהם ריכוז גבוה של תיירים מחו"ל — כתוצאה ישירה ממדיניות שער החליפין, שלפיה השער נשמר קבוע, נומינלית, יחסית לדולר, בו בזמן שהעלויות התפעוליות בבתי המלון המשיכו לגדול.

לוח ו'—26

התפתחות התיירות הבינלאומית לישראל, 1983 עד 1986

העלייה או הירידה (-) לעומת השנה הקודמת					
1986	1985	1984	1983	1986	1985
-12.9	15.5	5.0	15.9	1,102	1,264
-45.1	4.7	32.3	26.3	94	172
-16.7	14.1	7.9	17.0	1,196	1,436
סך כניסות מבקרים ¹					
תיירים לפי ארץ מגורים (אזורים נבחרים)					
-1.7	20.2	8.0	2.4	665	677
3.9	17.6	0.7	-3.8	134	129
-3.5	17.8	1.0	-1.9	136	141
-4.8	25.1	14.7	6.1	139	146
-40.7	12.4	8.0	26.4	240	405
6.8	-10.6	11.5	18.3	80	75
33.4	11.0	17.1		50	37
מאירופה					
מהממלכה המאוחדת					
מצרפת					
ממערב גרמניה					
מארה"ב וקנדה					
מאסיה ואפריקה ²					
מדרום אמריקה					
תיירים לפי דרך הכניסה					
-13.9	15.3	9.9	8.2	930	1,079
(35.2)	(41.5)	(116.7)	(-33.0)	(63)	(46)
-3.6	6.7	7.8	0.6	185	192
-16.1	17.5	10.2	10.6	744	887
-7.2	17.6	-17.5	76.5	154	166
-6.2	7.5	-9.3	35.1	18	20
דרך האוויר					
מזר: לאילת					
טיסות שכר					
טיסות סדירות					
דרך היבשה					
דרך הים					

- 1) לא כולל נכנסים מלבנון ללא אשרת תייר (אזורי דרום לבנון, חיילי א"ס ודיפלומטים). כמו כן לא נכללים תיירים מתוך לארץ לשטחים המוחזקים וביקורים של ישראלים הגרים בתוך לארץ ולהם דרכון ישראלי. החל במאי 1985 — כולל כניסות של תיירים לאחר ביקור של עד 7 ימים בסיני; ממאי עד דצמבר 1985 — 16,999; ובמשך 1986 — 30,075.
- 2) למעט לבנון. התגוררות השנתיות ב"תיירות" מארץ מוצא זו היו קשורות עם מלחמת לבנון ועקבותיה.

⁹⁹ ניתוח ההתפתחויות בענף המלונאות בפרק זה מתבסס על בתי מלון אלו, שבהם מתרכז רוב הפעילות בענף (מעל 90 אחוזים מהחדרים, מהמיטות ומהלינות בבתי מלון בישראל).

בבתי המלון המומלצים הסתמנה ירידה של סך הפדיון בשקלים במחירים קבועים⁴, ולעומתה — עלייה, אמנם קטנה, הן בתעסוקה והן במספר החרדים.

שני גורמים עיקריים השפיעו על התיירות הנכנסת בשנת 1986: (א) התגברות של תחושת הסיכון הביטחוני, בגלל ריבוי פעולות הטרור באירופה ובארצות הים התיכון במחצית השנייה של 1985. (ב) מגמת ההיחלשות של הדולר האמריקאי לעומת מטבעות אירופיים, שאפיינה את שנת 1986 כולה והשפיעה על כוח הקנייה של תיירים מארה"ב, הן בישראל והן בארצות המתחרות בה כיעדי תיירות, ובכלל זה בארצות אירופה.

שני הגורמים פעלו כאחד לצמצום התיירות מארה"ב, וקיצו זה את זה בהשפעתם על התיירות מאירופה. למרות ירידתה התלולה של התיירות הנכנסת, עלו ההכנסות הרשומות מתיירות במערכת הבנקאות. מתברר אפוא, שהודות ליציבותו של שער החליפין ולשיעורה הנמוך של הפרמיה בשוק השחור, גברה נטייתם של התיירים וכן של החלפנים, להמיר מטבע חוץ בבנקים.

ב. התיירות העולמית⁵

שנת 1986 אופיינה בשינוי מבני בורמי התיירות בעולם: התיירות מארה"ב לאירופה פחתה, ובכלל זה לארצות אגן הים התיכון המתחרות עם ישראל (ירידות של כ־27 אחוזים בממלכה המאוחדת, כ־42 אחוזים

לוח ו'—27

שינויים בכוח הקנייה היחסי של מטבעות שונים בארצות שונות, 1985 ו־1986
(העלייה או הירידה (-) לעומת השנה הקודמת)¹

ארץ המוצא	יעד התיירות					
	צרפת	ספרד	איטליה	יוון	ארה"ב	שווייץ
(אחוזים)						
1985						
ארה"ב	0.6	0.6	3.0	6.3	—	4.6
הממלכה המאוחדת	0.0	0.0	2.4	5.7	-0.6	4.0
צרפת	—	0.0	2.4	5.6	-0.6	4.0
מערב גרמניה	-4.0	-4.0	-1.7	1.5	-4.5	-0.1
ישראל	-2.2	-2.2	0.2	3.4	-2.7	1.7
1986						
ארה"ב	-23.3	-22.8	-24.8	-15.9	—	-25.8
הממלכה המאוחדת	-11.9	-11.3	-31.7	-3.4	14.8	-14.9
צרפת	—	0.6	-2.0	9.7	30.4	-3.1
מערב גרמניה	1.8	2.4	-0.3	11.6	32.7	-1.7
ישראל	-11.7	12.6	-13.5	-3.2	14.9	-14.7

(1) הנתונים מבטאים את היחס בין השינוי בשער החליפין של מטבע ארץ היעד לעומת מטבע ארץ המוצא לבין שיעור האינפלציה היחסית (על פי מדד המחירים לצרכן בשתי הארצות).

ה מקור: טרסטם של קרן המטבע הבינלאומית וביחודי בנק ישראל.

⁴⁴ ניכוי המחירים נערך באמצעות מדד המחירים לצרכן. חסר מדד של מחירי תשומות בבתי מלון, ובנייתו דורשת מחקר על "סל ההוצאות" בבתי מלון.

⁵⁵ הניתוח כאן מבוסס על נתוני ארגון התיירות העולמית (World Tourism Organization).

בשוויץ, כ־28 אחוזים בספרד וכ־30 אחוזים באיטליה)³⁶, וביקושם של האמריקנים לשירותי תיירות הופנה למזרח הרחוק, לקנדה, למקסיקו וכן לתיירות פנים³⁷. לעומת זאת הגבירו תיירים מאירופה את נסיעותיהם לארה"ב ולקנדה (גם זאת בשיעורים דרספתיים). סך התיירות הנכנסת לארה"ב גדל בכ־5 אחוזים, ולקנדה — בכ־25 אחוזים. לוח ו'—27 מכליט את השינויים בכוח הקנייה של תיירים אמריקאים הן בארצות אירופה והן בישראל (בשיעור קטן יותר) מחוץ גיסא — ושל תיירים מאירופה הן בארה"ב והן בישראל מאידך; שני התהליכים החלו כבר במחצית השנייה של 1985. כך, לדוגמה, עולה מהלוח, כי תייר אמריקאי בספרד איבד בשנת 1986 כ־23 אחוזים מכוח הקנייה של הדולר שבידו, ובישראל — כ־13 אחוזים. לעומת זאת גדל כוח הקנייה של תיירים מאירופה בארה"ב בכ־15 אחוזים. זרם התיירות מזרחה, מארה"ב לאירופה, הגיע לשפל באמצע 1986, ומאז החל לעלות. נראה שגם ישראל נהנתה מתפנית זו במחצית השנייה של 1986. בסך התיירות העולמית נמשכה השנה ההתרחבות, אם כי קצבה הוואט. מקורה של התרחבות זו בגידול ההכנסה הפנויה בארצות התעשייתיות, בשיעוריה הנמוכים של האינפלציה, בהגדלת ההשקעות בשירותי תיירות ובהגברת הפרסום.

ג. תיירות נכנסת לישראל

לאחר שבשנת 1985 הושג שיא במספר התיירים הנכנסים, כ־1,264 אלף, וכן במספר הנוסעים בשיוט שהגיעו לישראל, כ־172 אלף — נסוג היקף התיירות הנכנסת ב־1986 במידה ניכרת. התפתחות התיירות הנכנסת ב־1986 מוכיחה באיזו מידה ובאיזו מהירות מגיב ענף זה על הגברת פעולות טרור, כגון אלו שאירעו באירופה ובארצות הים התיכון במחצית השנייה של 1985: כבר במחצית זו החל הצמצום, ומספר התיירים הבאים מארה"ב בדרך האוויר ירד ב־12 אחוזים לעומת מספרם במחצית הראשונה של אותה שנה. תוצאת לוואי מביטולי ביקורים בישראל, כתגובה על המתח הביטחוני, היתה הסתבכויות כספיות של חברות המספקות שירותי תיירות (סוכנויות נסיעות וכו'), שנכוונות לשווק את ישראל כיעד תיירותי נפגעה. במשך 1986 הוגדלו מאוד הסכומים שהוקדשו לפרסומת ולעידוד התיירות הן בארה"ב והן בארצות אירופה המספקות את מרב התיירים לישראל (הממלכה המאוחדת, גרמניה המערבית, צרפת).

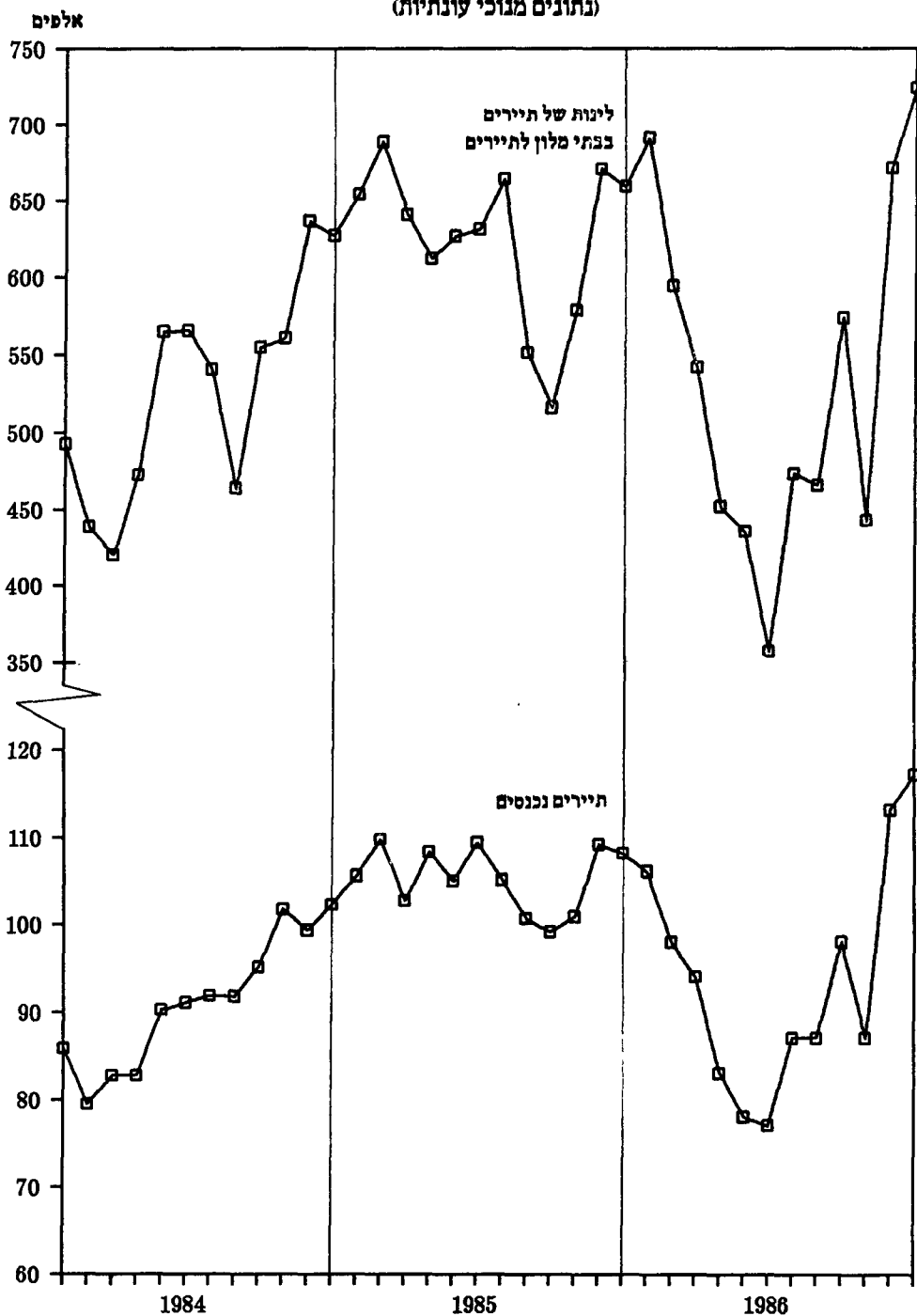
הגורם השני שהשפיע על התיירות לישראל — היחלשות הדולר האמריקאי כלפי המטבעות האירופיים — הביא להמשך ירידתו של חלק התיירות מארה"ב: חלק זה הגיע ב־1986 לכ־19 אחוזים, לעומת 24 אחוזים ב־1985 ושיא של 32 אחוזים ב־1984 — ואילו בשנות השמונים הראשונות הוא עלה בלהתמדה, עם התחזקות הדולר ביחס למטבעות האירופיים. כיוון שרבים מן התיירים האמריקאים נוטים לצרף את ביקורם בישראל עם ביקור באירופה — הרי ירידת כוח הקנייה של התייר האמריקאי באירופה פוגעת גם בתיירות לישראל. ההתאוששות בתיירות, שהחלה באמצע 1986, היתה מהירה לאפחות מן הירידה במחצית הראשונה של השנה, וברביע האחרון שלה חזר מספר התיירים הנכנסים לרמה של סוף 1985. ברם, התאוששות התיירות מארה"ב לישראל היתה איטית מזה הכללית, בגלל החולשה היחסית של הדולר.

התפתחות בולטת ומנוגדת למגמה הכללית ב־1986 היתה המשך הגידול בתיירות דרך האוויר לאילת, הפעם בכ־36 אחוזים. חלקה של אילת בתיירות זו גדל מ־3.8 אחוזים ב־1985 ל־6.0 אחוזים ב־1986. גידול זה ניזון הן מהעידוד הרב, שניתן לאילת כיעד תיירותי גם בפרסום וגם בהשקעות, הן מהגדרת אילת כאזור סחר חופשי בנובמבר 1985, והן מהתפתחות שיערי החליפין, שכן התיירים לאילת באים בעיקר מאירופה. התיירות המוגברת לאילת הביאה ב־1986 לגידול חלקן של טיסות השכר בהסעת התיירים — לכ־20 אחוזים מסך התיירים דרך האוויר, לעומת כ־18 אחוזים ב־1985 (וזאת למרות ירידה תלולה של מספר

³⁶ נתונים אלו אינם נסכים על שנת 1986 כולה, אולם לפחות על תשעת חודשיה הראשונים.

³⁷ מינהל התיירות האמריקאי מעריך, כי היציאות של תושבי ארה"ב אל מחוץ לגבולותיה (למעט לקנדה ולמקסיקו) פתחו ב־1986 בכ־10 אחוזים.

ד י א ג ר מ ה ו' - 4
 אינדיקטורים של היקף התיירות הנכנסת, 1984 עד 1986
 (נתונים מבוכי עונתיות)

התיירים שהגיעו בטיסות שכר לנמל התעופה בנגוריון). בטווח הארוך יותר, ייתכן כי טיסות השכר יכולות להפנות תיירים מיעדים מתחרים, כמו ספרד, ולהגדיל את ההיקף הכולל של התיירות לישראל. בתחום טיסות השכר היה ב־1986 מעבר של תיירים מטיסות של חברות זרות לטיסות שמפעילות חברות ישראליות ("ארקיע" ו"סנרור" — האחרונה בבעלות "אליעל"). החברות הישראליות הטיסו ב־1986 כ־42 אלף תיירים (כ־23 אחוזים מסך הנכנסים בטיסות שכר), לעומת כ־27 אלף ב־1985 (כ־14 אחוזים). נראה שמעבר זה אפיין גם את הטיסות הסדירות לישראל. (ראה הדיון בתעופה ובשדות התעופה בסעיף התחבורה והתקשורת בפרק זה).

ד. בתי מלון

היקף הפעילות בענף המלונאות במונחי לינות הושפע אך במקצת מצמצום התיירות הנכנסת, כי במקביל היה גידול ניכר בהיקף תיירות הפנים: לינות של תיירים בבתי מלון המומלצים לתיירים אמנם פחתו ב־1986 בכ־17 אחוזים לעומת 1985, אולם מספר הלינות של ישראלים גדל בכ־24 אחוזים, וכך ירד סך כל הלינות בבתי מלון אלו ב־2.8 אחוזים בלבד, ובכל בתי המלון — בכ־4 אחוזים³⁸. עם זאת נראה, שרווחיות הענף ירדה ב־1986 וכן גם הפיריון הכולל. פריזום של בתי המלון המומלצים לתיירים אמנם עלה בכ־10 אחוזים במונחי דולרים שוטפים, אולם במחירים קבועים³⁹ הוא כנראה ירד. הברל זה בין כיווני השינוי מבטא את הפיגור של קצב הפיתוח ביחס לדולר אחרי עליית המחירים המקומית⁴⁰. במקביל עלתה התעסוקה בענף בכ־2 אחוזים, תוך עלייה של השכר הנומינלי בשיעור דומה לזה של עליית המחירים במשק. (יציבות זו בשכר הריאלי בולטת על רקע גידולו של השכר הריאלי במשק כולו, ובסקטור העסקי בפרט, כמתואר בפרק ד', ומבטאת, כנראה, גם את הלחץ על הרווחיות). מספר החדרים, כקירוב לגורם הייצור הון, גדל אף הוא, וזאת כ־4 אחוזים כממוצע. (גם בתחום זה מתבטאת חולשת הביקוש: חדרי מלון הסגורים זמנית היוו בדצמבר 1986 כ־5 אחוזים מסך החדרים).

הפגיעה בענף המלונאות בלטה במיוחד בערים ובדרגות מלון המאופיינות בריכוז גבוה של תיירים מחו"ל, ובייחוד מארה"ב (בירושלים, בתל־אביב ובבתי מלון עם 5 כוכבים) כאן ירדת מספר הלינות ואחוז התפוסה של מיטות היתה חריפה הרבה יותר מהממוצע. (ראה לוח ו'–27). לעומת זאת באילת עלו מאוד מספר הלינות והתפוסה, הודות לגידול בתיירות פנים. כדי לקזז את ירדת הביקוש מחו"ל, פעלו בתי המלון להגברת ביקושם של הישראלים לשירותי מלון — בין היתר באמצעות עריכת מבצעי הוזלות גם בעונת-השיא. השתנות הממוצעת של תיירים בבתי מלון לא השתנתה ב־1986, אולם יש לציין עלייה בשעות של תיירים מארה"ב.

בהיקף הלינות של תיירים ניכרה התאוששות בין שתי המחציות של 1986, וגם ירידתה של תפוסת המיטות בשנה זו התרכזה במחצית הראשונה (47.1 אחוזים, לעומת 53.5 אחוזים במחצית המקבילה של 1985) והתאוששה בשנייה (כ־53.4 ו־53.3 אחוזים, בהתאמה). ניתן להצביע על שיפור בתפוסה בשנתיים האחרונות לעומת השנים שלאחר מלחמת לבנון.

כמו בכל ענף יצוא אחר, נהגה ענף המלונאות מהסכם ביטוח שער. ביטוח השער מפצה על פגיעה בשער היצוא, ולא נועד להבטיח רמת רווחיות מינימלית בענף. חלקיותו של פיצוי זה אחר ההסברים לעובדה,

³⁸ כולל בתי הבראה, בתי מלון שאינם רשומים לתיירים ובתי מלון שטרם קיבלו המלצה.

³⁹ בניכוי מדד המחירים לצרכן.

⁴⁰ עם הנהגת התכנית לייצוב המשק, נקבע שער מוקפא לדולר בענף המלונאות לגבי ישראלים, נמוך מן השער היציג של הדולר. הפער, אף כי צומצם הדרגתי, נמשך עד יוני 1986. באותו חודש הוצמד שער זה לשער היציג של הדולר, שיטה הנהוגת עד היום.

לוח ו' - 28

בתי מלון המומלצים לתיירים — לינות, תפוסה, שהות ממוצעת, פדיון וגורמי ייצור, 1982 עד 1986

העלייה או הירידה (-) לעומת השנה הקודמת				ממוצע			
1986 ¹	1985	1984	1983	1986	1985	1984	—1982
							מספר לינות (אלפים)
-2.8	21.7	-1.4	14.1	11,114	11,432	9,090	סך הכול
-17.0	19.0	4.6	11.2	6,189	7,461	5,882	מזה: תיירים — סך הכול
(-35.8)	(10.7)	(8.5)	(35.0)	(1,633)	(2,818)	(2,209)	מארה"ב
24.0	27.0	-11.5	19.4	4,925	3,971	3,208	ישראליים
							תפוסת המיטות (אחוזים)
				50.6	53.9	47.6	סך הכול
							ביישובים נבחרים:
				42.2	51.6	46.5	ירושלים
				52.3	54.7	50.1	תל-אביב
				69.9	64.5	51.4	אילת
				47.4	54.0	49.6	בבתי מלון של 5 כוכבים
							שהות ממוצעת של תיירים יוצאים ¹ (מספר ימים)
				10.8	10.8	11.4	סך הכול
				11.7	10.4	"	מארה"ב
							הפדיון (מיליוני דולרים)
10.1	17.7	-3.2	19.8	444.0	403.0	330.6	סך הכול
-15.3	10.4	2.4	16.4	202.1	238.6	202.9	מתיירים ²
47.1	30.2	-16.5	25.3	241.9	164.4	127.7	מישראלים ³
				39.9	35.3	36.4	פדיון ללינה (דולרים)
1.9	11.6	1.1	11.3	21.8	21.4	18.3	המועסקים (אלפים)
							מספר חדרים ומיטות (אלפים)
4.0	6.3	2.8	4.2	31.0	29.8	27.1	חדרים
3.4	4.9	1.1	5.2	60.1	58.1	54.1	מיטות

(1) ששהו בישראל פחות מחודש ימים.

(2) הוצאות על שירותי מלון שלא חל עליהם מע"מ.

(3) כולל הוצאות תיירים על שירותי מלון שחל עליהם מע"מ.

שתעריפי בתי המלון עבור תיירים ישראלים גבוהים יותר מאשר עבור תיירים מחו"ל. הערך המוסף שחישובי ביטוח השער מבוססים עליו הועלה בתחילת 1987 מ-75 ל-82 אחוזים. בשנת 1986, אחרי שנתיים של יציבות, גדל מספרם של בתי המלון — מ-298 בדצמבר 1985 ל-305 בדצמבר 1986. הרפורמה בסיוע הממשלתי, שנכנסה לתוקף עם הפעלת התכנית לייצוב המשק באמצע 1985, ולפיה הופסקו הלוואות פיתוח מסובסדות ובמקום זאת ניתנו מענקים, הוחלה גם על השקעות בבתי מלון (דיון בנושא זה ראה בסעיף על ההשקעות בפרק ב' של דוח זה). מטרת הרפורמה היתה להגביר את

גיוס ההון בתנאי שוק, ואכן מתברר כי במשך 1986 גויסו בבורסה של תל אביב כספים להשקעה בבתי מלון. בענף שביקושו מאופיין בעונתיות קיימת בעיה של התאמת מלאי ההון לביקוש שיא ולביקוש ממוצע. בישראל העונתיות חזקה במיוחד: תפוסת המיטות נעה בין כ־70 אחוזים בעונת הקיץ (באוגוסט) לכ־40 אחוזים בעונת החורף, וייתכן כי במקדי תיירות מסוימים תנודתיות זו חריפה עוד יותר. בשנות השמונים — עד 1986, שחרגה מהמגמות ארוכות הטווח — עלו מספר החדרים ומספר הלינות בבתי מלון בשיעורים דומים בממוצע¹. בהשוואה בין לאומית, תפוסת המיטות הממוצעת בבתי מלון בישראל שיעורה קרוב, פחות או יותר, לממוצע בין יערי תיירות אחרים. נתונים אלו אינם מצביעים על עודף כושר ייצור. נראה, כי בהשקעות בבתי מלון בעתיד אין הצדקה כלכלית לסיוע ממשלתי ישיר ליוזמים. תפקידיה העיקריים של הממשלה בתחום זה הם הרחבת התשתית הדרושה להקמת בתי מלון, והתוויית תכנית־אב ארצית, שתהיה מבוססת על בדיקה קפדנית של מגמות הביקוש באיזורי הארץ השונים.

7. האנרגיה

א. קווי ההתפתחות העיקריים

בשנת 1986 התמוטטה מערכת המכסות של קרטל הדלק, והמחיר לחבית ירד מ־28 דולרים בשנת 1985 לרמת שפל של 5 עד 8 דולרים ברביע השלישי של 1986. בסוף השנה הוקמה מחדש מערכת מכסות, אולם

לוח ו'—29

אינדיקטורים נבחרים בשוק הדלק הנוזלי הבינלאומי מחירים, תפוקה וצריכה, 1974 עד 1986

תפוקת דלק במדינות אופ"ק (מ' חביות ליום) (4)	מדד צריכת הדלק' חלקי התל"ג (1979 = 100)		מחירים סיטוניים יחסיים למוצרי דלק ב־15 מדינות (חלקי מדד מחירי הצריכה) 1980 = 100		מחיר ממוצע רשמי לדלק (דולר לחבית, פר"ב)	
	מדינות מתפתחות ² מתועשות ישראל					
	(3)					
31.1			70.0	11.25	1974	
31.7	—	104.2	101	74.0	12.95	1977
31.5	100	100.0	100.0	81.7	19.02	1979
27.8	99	91.3	94.5	100.0	31.51	1980
21.9	97	85.8	-88.6	105.6	34.21	1981-1982 (ממוצע)
18.5	84	75.3	82.1	(98.6)	29.05	1983-1984 (ממוצע)
17.2	76	70.6	77.0	95.9	26.45	1985
19.0	74	70.5	—	72.8	15.75	1986

(1) צריכת הדלק במונחים כמותיים יחסית לתוצר במחירים קבועים.

(2) מדינות מתפתחות אשר אינן מייצאות נפט.

ה מקור: לשוורים 1: OECD, Economic Outlook; לשנים 1985, 1986. כולל רכישות "סופר". הנתונים לשנת 1986 מבוססים על אומדנים ל־10 חודשים.

לשור 3: עד לשנת 1983 — עיבודים מתוך נתוני קרן המטבע הבינלאומית. החל משנת 1984 הסדרות מבוססות על נתוני ה-OECD. לישראל: מלוח ו'—33 לחלץ.

לשור 4: מנתוני קרן המטבע הבינלאומית 1985 ו־1986; OECD Economic Outlook; כולל גז טבעי נוזלי.

¹ התרומה של תיירות הפנים לגידול מספר הלינות היתה גדולה הרבה יותר מזו של התיירות הנכנסת.

במתכונת צנועה יותר, וזו חזרה והעלתה את המחיר — תחילה ל-15 דולרים לחבית, ובסוף השנה ל-18 דולרים⁴². במקביל הוסכם בין ארצות אופ"ק, כי המכסה הכוללת החדשה תהיה 15.8 מיליוני חביות ליום; זאת לאחר 18 מיליון במחצית הראשונה של 1986 וכמות שיא של 20.8 מיליון ביולי ואוגוסט (חודשי השפל במחיר). על אף ירידתו התלולה של מחיר הדלק, נשארה צריכתו העולמית בשנת 1986 כמעט יציבה. מרבית תוספת התפוקה של אופ"ק הופנתה להגדלת המלאי בארצות המתועשות, ובעיקר בארה"ב. התגובה בישראל לנפילת מחירי הדלק רמתה לזו שבשאר העולם: מחיריו של יבוא הדלק לישראל ירדו כמעט כרי מחצית, ואילו בצריכת הדלק היתה התייצבות, לאחר מגמת ירידה מודרגת. גידולו הניכר של היבוא מבטא אפוא ניצול מושכל של ההזדמנות שבמחירים הנמוכים באמצע השנה לשם צבירת מלאי. כמו בארצות אחרות, נפלו המחירים הריאליים של התזקיקים בישראל נפילה רבה, ועליה נוספה ירידה של 12-13 אחוזים בשער החליפין הריאלי. היה בכך כדי לקזז את העלאת שיעור המיסוי הממוצע של תזקיקי נפט, שמיתנה את ירידת המחירים המקומיים. השלב הראשון של הרפורמה במשק האנרגיה בישראל, שנכנס לתוקף באפריל 1987, אמור להגביר את התחרות בין החברות שמערכת אספקת הדלק מורכבת מהן (בתי הזיקוק, שלוש חברות הדלק וצרפני הדלק העיקריים) על יבוא ואספקה של רבע מצורכי הנפט של המשק.

ב. צריכה ומחירים של אנרגיה ב-1986

ירידת המחירים ב-1986, שאפילו כממוצע שנתי היתה דרמטית, גרמה לגאות ביבוא העולמי של דלק — העלייה הראשונה מסוג זה מאז 1979, כפי שמראה לוח ו'-29. רובה של תוספת היבוא, שימשה להגדלת מלאי הדלק, ולא לצריכה סופית שוטפת⁴³. העלייה הצנועה בתפוקת הנפט של אופ"ק (מ-17.2 ל-19 מיליוני חביות ליום כממוצע לכל השנה), בד בבד עם ירידת המחירים התלולה, מעידה, כי גמישותו של הביקוש הסופי בטווח הקצר נמוכה מאוד. לגבי הארצות המתועשות ההערכה היא, כי צריכת הדלק כאחוז מן התל"ג (לא כולל שינויים במלאי) רק התייצבה ברמה של 1985, לאחר ירידה מתמשכת ביחס זה מאז משבר הדלק הראשון.

גם בישראל היתה אותה עלייה ביבוא הדלק יחד עם צריכה כמעט יציבה. גידול היבוא בישראל אף הקביל לשיעורו בארה"ב, שהיה הגדול ביותר בין הארצות המתועשות העיקריות. כפי שנראה מלוח ו'-30, עלה מדד כמות יבוא הנפט הגולמי לישראל בין 1985 ל-1986 בחמישית, והיבוא גדל מ-6.3 מיליוני טון מטריים ל-7.4 מיליון. לעומת זאת מראה לוח ו'-33, כי סך צריכת האנרגיה יחסית לתל"ג עלה רק ב-1.2 אחוזים, ובסך צריכת הדלק (הן לייצור חשמל והן לשימושים סופיים) נמשכה מגמת הירידה, אם כי קצבה הואט. נתונים אלו מבחירים, כי התמוטטות המחירים הזמנית נוצלה להשגת תוספת ניכרת למלאי הדלק. מן הראוי להזכיר, כי לפחות מחצית מירידת המחירים מאז 1985 ועד לרביע השלישי של 1986 כבר קווצה, כך שהמחירים הנוכחיים והצפויים הם ברמה של כ-60 אחוזים מרמת המחירים ב-1985. היציבות למעשה של צריכת הדלק (ברמה של כ-6.3 מיליון שעט"ן בשתי השנים), והעלייה הצנועה המתמשכת בסך צריכת האנרגיה⁴⁴, משקפים התקרמות בהמרה של נפט בפחם. ואכן צריכת הפחם עלתה ב-11 אחוזים.

⁴² הטווח של 15-18 דולרים לחבית יהיה אפוא טווח המחירים שבו גמישות הביקוש של הטווח הארוך עולה באופן תלול. כן ראוי לציין, כי מחיר נמוך מן הערך התיכון של טווח זה נחשב כלארמתייבב עם המשך הפקת נפט באזורים שבהם עלויות ההפקה גבוהות יותר (לרוגמה, בארה"ב ובים הצפוני).

⁴³ ראה גם דיון בפרק ו', בסעיף "ההפתחויות בכלכלה העולמית".

⁴⁴ לוח ו'-33 מציג נתונים אלו כצריכה ביחס ליחידה של תל"ג או ערך מוסף. למרבה הצער, הנתונים הענפיים מפגרים כרגע בשנה עד שנתיים. הנתונים על סך הצריכה מצויים בפרוט גדול יותר בפרוט "אנרגיה לישראל", שמוציאה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

התפתחויות העיקריות ביבוא הדלק, 1981 עד 1986

1986	1985	1984	1983	1982	1981	
924	1,510	1,593	1,601	1,914	2,093	1. יבוא דלק מינרלי (מיליוני דולרים)
697	1,209	1,428	1,460	1,789	1,685	מזה: דלק גולמי ¹
13.3	1.1	-1.5	-7.0	7.6	-6.2	2. השינוי בכמות (אחוזים)
19.4	-9.7	-2.6	-10.6	22.1	-9.7	מזה: דלק גולמי
-46.0	-6.3	0.6	-10.0	-12.9	2.9	3. השינוי במחיר (בדולרים)
-51.7	-6.2	0.3	-8.7	-12.7	3.7	מזה: דלק גולמי
						4. יבוא דלק מינרלי (אלפי טונות מטריות)
7,360	6,292	7,053	7,326	8,266	6,887	א. דלק גולמי
898	778	63	89	330	1,571	ב. מוצרי דלק
3,084	3,064	2,669	2,136	991	361	ג. פחם
10,293	9,092	8,878	8,910	9,248	8,696	סך הכול (אומדן בממוצע שט"ז) ¹
813	886	662	561	603	670	5. יצוא מוצרי דלק, בכמות (אלפי טונות מטריות)

(1) יחידה אחת של פחם = 66 יחידות של דלק בערך.

ח מ ק ו ר : השינויים בערך, בכמות ובמחירים ביבוא הדלק ממאוזן התשלומים. השינויים בכמויות ובמחירים לפי מדדי לספיר. הנתונים על כמויות ומחירים של דלק גולמי הם גם מדדים, המתבססים על-תל-רביבים של דלק גולמי. מתוך אנרגיה בישראל, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

אף כי חלק מן הנתונים הענפיים על צריכת אנרגיה (ראה לוח ו' - 33) אינם מכסים את שנת 1986, מצויים אינדיקטורים חלקיים להתפתחות בשנה הנסקרת. אלה מראים, לדוגמה, כי רק בשאיבת מים הצטמצמה צריכת האנרגיה (כ"2 אחוזים בערך) — בהקבלה לצמצום מכסות המים להשקיה. סך הייצור והצריכה של חשמל לא סטה ממגמת העלייה של השנים האחרונות: סך הצריכה גדל בכ"3 אחוזים, וגידול ב"יצוא" של כוח חשמלי לשטחים המוחזקים העלה את סך הפקת הכוח החשמלי ל-3.7 אחוזים. עם זאת מראים הנתונים של לוח ו' - 34 הברלים ניכרים בין הענפים, כגון עלייה ניכרת בצריכת חשמל בחקלאות, עלייה נמשכת בצריכה ביתית, וירידה קלה בצריכה התעשייתית יחסית לתוצר התעשייתי. העלייה הקלה בסך צריכת האנרגיה, ובמיוחד בזו של נפט, משקפת בראש וראשונה גמישות ביקוש (של הטווח הקצר) נמוכה מאוד ביחס למחיר. ירידות המחירים שעמדו בפני הצרכנים המקומיים מותנו (אף כי במידה צנועה) עקב העלאת המיסוי העקיף האפקטיבי על תזקיית נפט, בעיקר באמצעות שימוש בקרן ההשוואה⁴. מן הראוי לציין, כי מיתון כזה של תגודות מחירים חריפות הוא סביר ומקובל בעולם.

המחיר של מזוט כבד ברולרים הופחת ב"1986 בשיעור ניכר, 37 אחוזים לעומת 1985, בעוד שמחיר הבנזין והסולר הופחת רק בכ"12-13 אחוזים — הברל ששיקף החלטת מדיניות שלפיה יורדו מחירי הדלק לתעשייה ללא דיחוי, במקביל לירידת מחיריו בחו"ל; יש לזכור כי משקלם של המסים ועלויות הויקוק במחיר המזוט נמוכים. שיעורי המיסוי האפקטיביים הועלו, כדי לספוג חלק מן הירידה בעלות היבוא של כל הדלקים הללו. (ראה לוח ו' - 32) עם זאת, משמעותה של העלאת המיסוי האפקטיבי היתה עלייה

⁴ לוח ו' - 32 מראה את ההעלאות האלה של המס הסמיי ליחידה של שלושת התזקיקים העיקריים, אולם סך תקבולי המס הסמיי באמצעות קרן ההשוואה (הנמדד על ידי עודף התקבולים על העלות במחירי היבוא השוטפים, למעט ריבית על המלאי ושיעור של ערך המלאי) ירד מ"34 מיליוני דולרים ב"1985 ל"4 מיליון ב"1986. ברור, כי מחירי התזקיקים הורדו פחות משירדה עלותם (אם לפי עלות שוטפת ואם לפי עלות חירוש), אך נראה, שההפסד הממוצע של שיעור המלאי הגדול-במיוחד של ישראל קיוו זאת, לפחות במרוצת 1986. בסוכסידה העיקרית השנייה לצריכת אנרגיה, זו של חברת החשמל, היחה ירידה חרימשמעות — 44 מיליוני דולרים לאפס.

לוח ו' - 31

המחירים היחסיים¹ למוצרי אנרגיה, 1972 עד 1986
(מדדים, 100 = 1972)

המשקל ב־1982 בסך כל הדלק	חשמל (לכל השימושים)	נפט (11.1)	סולר (17.4)	מזוט (54.6)	בנזין (13.9)
1972	100	100	100	100	100
1975	142	223	246	281	175
1980	224	256	313	494	222
83-81	210	361	444	561	178
1984	174	351	450	482	174
1985	198	370	473	501	200
1986	160	273	349	269	152

(1) מנוכה במדד המחירים לצרכן.
ה מקור: דוחות בנק ישראל לשנים 1982 ו־1983; נתוני משרד האנרגיה.

משיעורים שליליים, שמקובל היה להחיל על מזוט (12 אחוזים בשנת 1985) לשיעור נמוך ב־1986. שיעור המיטוי האפקטיבי על בנזין, לעומת זאת, עלה מ־113 אחוזים ל־154 אחוזים מן העלות. המחיר הריאלי בשקלים (כלומר המחיר המנוכה במדד המחירים לצרכן) של תוסיקי הנפט העיקריים ירד יותר משירדו מחיריהם ברולרים. זאת כתוצאה מירידת ערך הדולר וכן מירידת שער החליפין הריאלי של השקל (כלומר מן העלייה במדד המחירים לצרכן יחסית לשער החליפין של השקל לעומת הדולר). לפי השוואה זו, שבהיותה ריאלית היא הרלבנטית יותר, ירדו מחירי המזוט ב־46 אחוזים, בעוד שמחירי הבנזין והסולר ירדו ב־24 אחוזים, בהתאמה. (ראה לוח ו' - 31).

בשני הגורמים המיוחדים, שדחקו את המחירים כלפי מטה ב־1986 — ירידת המחיר העולמי של הדלק וירידת שער החליפין הריאלי — חל בתחילת 1987 היפוך מגמה, אך כיוון שהיפוך זה היה חלקי בלבד, וכיוון שהפחתות המחירים המקומיים ב־1986 לא מיצו את מלוא ירידות המחירים התלוות העולמיות, צפוי כי בעתיד יישארו מחירי האנרגיה נמוכים בשיעור משמעותי מאלו שלפני 1986⁴⁶.

ג. מדיניות האנרגיה — פתיחת שוק האנרגיה המקומי

בישראל היתה מאז ומעולם ריכוזיות רבה והתערבות ממשלתית מפליגה (שעיקרה הופעל על ידי רשות הדלק) במערכת היבוא, הזיקוק והאספקה של תוסיקי הנפט. בכל מיגוון הפעולות האלה ניתנה שליטה בלעדית לחברות שחלקן הן בבעלות ציבורית, וזאת על בסיס חוזים של "קוסט פלוס". היבוא של נפט גולמי, במיוחד לצריכה מקומית, חולק בין חברות הדלק ("סונול", "דלק" ו"פז"). הנפט הועבר לחברת זיקוק אחת, וזו, תמורת עמלה נתונה, סיפקה תוסיקים לחברות הדלק, לצורך הובלתם ואספקתם לרשת של תחנות דלק המסונפות אליהן ולמשווקים קמעוניים אחרים. חלקה של כל אחת מחברות הדלק ברוב הפעילויות הללו (כולל האספקה הישירה של דלקים לצרכנים העיקריים) נקבע בהסכמים בפיקוח הממשלה. במערכת זו נחסמה כניסת פירמות חדשות וכן כניסתן של החברות הקיימות לסוגי פעילות חדשים.

⁴⁶ מחירי המזוט — שהורדו הורדה דרסטית יותר, כרי להתחרות בהפחתות מחירים בחו"ל — כבר הועלו שוב ב־20 אחוזים בריבוע הראשון של 1987.

במרוצת הזמן הצטברה עדות בדבר עלויות היתר שנוצרו על ידי מבנה זה של המערכת, הן בייצור כבתי הוויקוק והן בהובלה הפנימית ובשיווק⁴⁷.

בדוח בנק ישראל לשנת 1985 צוינה כוונת הממשלה לפתוח את משק הדלק הישראלי. הצעה לליברליזציה מרחיקת לכת (אך רחוקה מהיות מלאה) הוגשה באוגוסט 1986, וכללה שני שלבים: האחד, ביטול שיטת ההסכמים בפיקוח ממשלתי לחלוקת שוק ולפי "קוסט-פלוס", תוך כדי המשך, לפי שעה, של הפיקוח על המחירים לצרכן לפני מס; השלב השני של ההצעה היה להתיר לשלוש חברות הדלק הקיימות ולצרכנים הסופיים הגדולים לייבא תזקיקים במישרין, תוך תחרות במוצרים שמספקים בתי הוויקוק. כן היה אמור להינתן לבתי הוויקוק היתר לייבא בעצמם נפט גולמי לשם ייצור תזקיקים בשביל השוק המקומי.

לוח ו' - 3

התפלגות המחיר בין עלות למסים (גלויים וסמויים) בתזקיקי הדלק השונים, 1972 עד 1986¹

1986	1985	1984	1983	1981	1976	1972	
(כל	(כל	(כל		(גלויים וסמויים)			
השנה')	השנה)	השנה)		(נתונים לחודש יוני)			
א. בנזין, 96/94 אוקטן (אחוז מהמחיר)							
39.4	46.9	58.0	48.2	59.0	31.1	29.6	1. עלות ²
39.9	37.4	33.5	33.3	30.4	46.9	68.7	2. המס הגלוי
							3. מאזן "קרן ההשוואה"
20.7	15.7	8.5	18.5	10.6	22.0	1.7	(המס הסמוי)
60.6	53.1	42.0	51.8	41.0	68.9	70.4	4. סך כל המסים (2 + 3)
ב. סולר (אחוז מהמחיר)							
56.5	62.0	73.1	65.3	97.7	69.9	77.1	1. עלות ²
17.8	18.7	19.0	18.8	15.2	30.1	24.4	2. המס הגלוי
							3. מאזן "קרן ההשוואה"
25.7	19.3	7.4	15.4	-12.9	-	-1.5	(המס הסמוי)
43.5	38.0	26.4	34.7	2.3	30.1	22.9	4. סך כל המסים (2 + 3)
ג. מוזה (אחוז מהמחיר)							
91.1	114.4	124.5	99.2	123.6	113.5	106.8	1. עלות ²
2.2	2.9	3.0	2.5	—	15.0	—	2. המס הגלוי
							3. מאזן "קרן ההשוואה"
6.7	-17.3	-27.5	-1.7	-23.6	-28.6	-6.8	(המס הסמוי)
8.9	-14.4	-24.5	0.8	-23.6	-13.5	-6.8	4. סך כל המסים (2 + 3)

(1) התפלגות המסים מבוססת על מדרג של 5 חורשים.

(2) עלות בשער בתי הוויקוק בתוספת הובלה ושיווק.

המקור: מבווסס על נתוני משרד האנרגיה ואומדנים. שלושה מוצרי הדלק המוצגים בלוח זה מהווים כ-80 אחוזים מסך הדלק הגולמי.

⁴⁷ בדוח בנק ישראל לשנת 1985 הובאה רוגמה של עלות ליחידה בהשוואה למקורות אירופיים. חישובים שנערכו במשרד האנרגיה אומדים את סך עלות היתר (שחלק ממנה הוא רווחים מונופוליסטיים בשיווק, והשאר הוא כובו) כ-150 עד 250 מיליוני דולרים לשנה.

צריכה מקומית של אנרגיה לפי הסקטורים, 1972 עד 1986
(מדר שעט"ן, הבסיס: 1972-73 = 100, אם לא צוין אחרת)

	סך כל צריכת האנרגיה יחסית לתוצר ¹	סך הצריכה יחסית לתוצר ²	סה"כ השימושים הסופיים יחסית לתוצר	ללא שימוש אנרגטי	צריכה פרטית, ציבורית ומסחרית יחסית לתוצר	בנוסף, יחסית ליחידת רכב ³ (שעט"ן)	שימוש לא אנרגטי בתעשייה	התעשייה (ללא צריכת החקלאות)	צריכת שאיבת מים יחסית לתוצר
1972-73	100	100	100	100	100	1.96	100	100	100
1976	94.9	94.9	93.0	93	93	1.69	95	90	109
1981-1980 (ממוצע)	99.2	99.2	97.0	90	108	1.43	93	53	94
1983-1982 (ממוצע)	101.1	91.4	99.4	93	108	1.34	104	44	101
1984	100.8	81.1	97.0	89	102	1.32	108	39	97
1985	96.4	75.8	93.3	..	..	1.28	105	..	..
1986	97.6	74.5	96.0	..	..	..	113	..	..
המשקל בשימוש הסופי (1976) 4.55 מיליון (שעט"ן) (אחוזים)									
						29	24	5	3.6

- 1) כולל צריכת דלק לשימושים לא אנרגטיים, וצריכת אנרגיה ראשוני ליצירת "אנרגיה משנית" (וחשמל), תהליך שבמהלכו אבד נטו חלק ניכר משע"ט. סך השימושים הסופיים אינו כולל אוכזר זה. סך צריכת האנרגיה וכן סך השימושים הסופיים אינם כוללים שינויים במלאי.
- 2) אינו כולל שימוש בתעשייה הפטרו כימית ושימושים לא-אנרגטיים אחרים;
- 3) היות ומספר הק"מ למכונות פחת. עם הגידול בבעלות על מכונות — ירד היחס בין צריכת הבנזין לק"מ נסיעה רק מחצית מהיחס בין צריכת דלק למכונות. ההבדל בין טוריה לטור הבא מעיד על מגמה חזקה של גידול בבעלות על המכונות.

לוח ו'-34

מחירים יחסיים של החשמל וצריכתו לפי סקטורים, 1975 עד 1986

משקי בית			מסחר וסקטור השירותים			חקלאות			תעשייה			שאיבת מים			
מחיר' (אג')	צריכה (מיל')	צריכה יחסית להכנסה פרטית	מחיר (אג')	צריכה (מיל')	צריכה יחסית	מחיר (אג')	צריכה (מיל')	צריכה יחסית	מחיר (אג')	צריכה (מיל')	צריכה יחסית	מחיר (אג')	צריכה (מיל')	צריכה יחסית	
לקורש)	קורש)	פגיה'	לקורש)	קורש)	מספ'	לקורש)	קורש)	מספ'	לקורש)	קורש)	מספ'	לקורש)	קורש)	במים'	
1975	29	2,302	86	33	1,258	79	26	309	88	23	2,850	88	20	1,536	1.16
1980	37.5	2,900	100	38.8	1,992	100	34.3	453	100	32.9	3,773	100	32.1	1,878	1.38
1983	29.6	3,351	105	30.1	2,679	115	28.6	557	96	26.5	4,060	101	26.6	1,904	1.40
1984	29.2	3,191	94	28.9	2,769	118	28.0	556	106	25.9	4,370	103	24.7	1,997	1.44
1985	32.9	3,356	110	33.3	2,995	124	31.9	603	108	29.7	4,406	100	28.1	2,197	..
1986	26.4	3,624	114	26.6	3,381	135	25.1	672	125	23.9	4,572	99	23.4	1,718	..

(1) במחירי 1980 של מרד המחירים לצרכן (שנת 1975 — פירושה שנת התקציב 1975/76).

(2) מרד, 1980 = 100.

(3) מסחר וסקטור השירותים בתוך תוצר הסקטור העסקי.

(4) קורש (לשנה קלנדרית) חלקי מ' מעוקב (אטמקה כוללת לחקלאות, נתוני שנה חקלאית).

(5) המחירים לשימוש זה הועלו מפתח ממוחצת ממחיר החשמל לקורש ל-80-90 אחוזים ממחיר באמצע שנת ה-70.

ה פ ק ו ר : נתוני משרד האנרגיה.

הצעה זו צומצמה, בעיקר בשל התנגדות חברות הדלק, לשלב ראשון מוגבל יותר. חברות אלו חששו מאיבוד של חלק ניכר מעסקיהן ביבוא נפט גולמי לטובת בתי הזיקוק, וכי בתי הזיקוק יוכלו להוריד את מחיר התזקיקים במידה מספקת כדי למנוע יבוא תזקיקים במחירי סי"ף. לפיכך מגביל השלב הראשון של הרפורמה (המתבצעת עתה) את יבוא הנפט הגולמי על ידי בתי הזיקוק ואת יבוא התזקיקים על ידי חברות הדלק וצרכנים ראשיים ל-25 אחוזים מסך כל צורכי יבוא הנפט. יתר 75 האחוזים (שהם בערך החלק של יבוא לפי חוזים לעומת יבוא "ספוט") ייובאו גם להבא (לפי שעה) בצורת נפט גולמי על ידי חברות הדלק. בסיכום, יש להעיר, כי אפילו במצב שממנו חששו חברות הדלק — נטילת חלק או רוב יבוא הנפט הגולמי על ידי בתי הזיקוק, והמכירה של תזקיקים מייצור מקומי במחירים נמוכים מאלה של יבוא הסי"ף שלהם — היה המשק יוצא נשכר מן התחרות הזאת.